

9-20
8-18

1

1010

9 (305.6)

✓

Զ. 18

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ւ Ի Ն

էմ Յիշատակ

Ինչ ինչ անցից՝ դիպելոց յաշխարհին
Լ. Ղուանից, համառօտագրել 'ի Սրբազ-
նակատար Աթուղիկոսէն Լ. Ղուանից
'ի Տէր եսայեայ Հասան Չալալէնց.
'ի Թուականին հայոց իւճկ. իսկ 'ի
Թուականի Տեառն մերոյ փրկչին

Յիսուսի 1711. և

9644

Տպագրեալ 'ի հայրապետութե Լ. մե-
նայն Հայոց Տեառն և Տեառն ՅՈՍԷ-
ՀԼՆՆՈՒ գերընտիր Աթուղի-
կոսի և Լ. սպետի:

A / 1049

Պատարանի Բարձր Սրբազան Լ. սպե-
տափառ Սեփրապօլտին Բաղտասարայ:

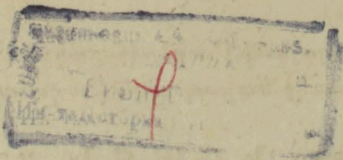
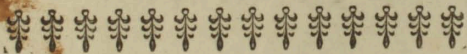
'ի 1839. Պ Շ ՈՒ Շ Ի Պ ի իւճլէ

Տ Բ Ե Մ Ե Յ Ե Ց Ե Ք

մոլծանել 'ի տիպ

սեպհական ծախիք մերովք
Ա իճակաւոր Լուաջնորդ Ղարապա
ղու և այլոց՝ Լ.րք Եպիսկոպոս և Լ.ս
պետ Սետրապօլիտ Բաղտասար Հա
սան Ջալալեանց: Դ 7 Յունիսի
1839 ամի:

4050

ՅԼՈՒՆՔԱՐԱՆՈՒԹԻՒՒՆ

Ոմանք առաջին մանաւանդ թէ յու
լովք նախկին. կորովամիտ՝ իմաս
տուն և քաջ՝ նաև սուրբ արանց յա
ռաջ բերեալ իւրաքանչիւր դարձուց՝
և ժամանակաց զեղեալ եղեալ իրաց
պատմութիս հոգևորաց և մարմնաւո
րաց շարադրեալ թողին ինքեանց առ
յապայս եկեւոց յիշատակ և ՚ի զգու
շութի: Որոց զանուանս նոցին ոմանց
արանց լուեալ մեր շարադրեցաք աստ՝
սակս պատճառաց երկուց. Նախ՝ զի
դիտաւորութի բանիս առ պատմութիս
ներկայիս է՝ յորում եմքս, որոյ նիւթ
բանից և շարադրութի բառից ՚ի նո
ցին ուսեալ գովով դրոց, մի լիցուք ա
պերախտ նոցին երախտեաց արտաքոյ
թող լով զանուանս արանցն երախտա
ւորաց: Աւերկրորդ՝ ՚ի նցնէ թէպէտ
ոմանք ՚ի յազգէ հրէից էին, և հե
թանոսաց, և ոմանք այլազգ քրիստո

նէից, այսինքն յունաց, ասորւոց, և լաս
տինացւոց, և այլք 'ի մերս հայոց ազ-
գէ. սակայն բանք և վիպասանութի-
նոցա ոչ է թարց շնորհաց ամենազօր
հոգւոյն սրբոյ ասոր Արոյ այսօր տօնա-
խրմբութիս է, 'ի գլուխ յոբէլեանի
պենտէկոստէիս: Բնդ որոց և ես յու-
սամ ընդունիլ կաթիլ մի յառատ պար-
գեաց այնմ պարգևատուէ՝ որ ոչ ըշ-
հրէայս և զհեթանոսս խտրէ, և ոչ
զեթովպացիս որոշէ, և ոչ 'ի դաւանո-
ղաց իւրոց արժանաւորաց՝ և յանար-
ժանից խորշի: Արպէս զի շնորհիւ նո-
րին աւարտ հասից տկար մտօք սկսե-
լոյ տրակիս: Եւրդ՝ որպէս վերագոյնդ
խոստացայ զանուանս առաջնոցն են
այսոքիկ: Նախ՝ Եփրիկանոս, Յեսուլ,
Հեքսիպոս, և Յօսէպոս հրէայք, և
Նանոս կրօնաւոր, և Սեպիոս, և զով-
սիմոս, Փաստոս Բիւզանդ, և Օւենօբ
յունաց. Սոկրատ, և Թէոդորիտոս,
Յովհաննէս, Ղէպէլու, և Թէոդո-
րոյ, Յովհաննէս ասիացի, և Աօրայ
իմաստուն, Յակոբ ուրհայեցի, Տիո-

նէսիոս սարկաւազ, և Խզնատիոս եւ
պիսկոպոս անտիոքայ, Ալիւայ Էրէց, և
Յովհաննէս ՚ի քէսնոյ Տիոնէսիոս սա
լիպայ որդի, և Միլսայէլ պատրիարզ
ասորւոց, Խակ ՚ի մէջ և յազգէս հայոց
կորովին ազաթանգեղոս, և այրն ար
Մովսէս խորենացի, Աղիշէ սուրբ
վարդապետ, և Ղազար փարպեցի,
Թաւմայ վարդապետ արժրունի, և Շա
պուհ բակրատունի, Յովհաննէս Կա
թուղիկոս հայոց, և Մովսէս աղու
ւանից պատմագիր կաղանկատուայի,
Ուխտանէս եպիսկոպոս ուրհայու, Ստե
փաննոս վարդապետ ասողնիկ, Ռաստա
կէս վարդապետ լաստիվերցի, Մատ
թէոս վանաց Էրէց ուրհայու, Սա
մուէլ քահանայ կաթուղիկէին յանոյ,
Աննական վարդապետ տաւուշոյ, և
Կիրակոս վարդապետ և վարդան նո
րին աշակերտ, Լպա հուսկ վերջին, և
հուպ ՚ի յետինքս Լաքէլ վարդապետ
դաւրեթեցի որ ունի պատմութիւն ա
մաց իբրև վաթսուն և հնգից, ըս
կսեալ ՚ի ռժ Թուէն մինչև ՚ի ռժԺ
Թիւն հասեալ դադարէ: Լորդ՝ եթէ

գոն այլ ինչ պատմութիւնք 'ի մէջ մեր և
կամ այլազգաց թողաք զայն 'ի գի-
տունս նոցին և զայս միայն յիշեցաք
զոր 'ի գիրս մեր գտաք: Աւարդ սո-
ցին աստ յիշեցելոց արանց ոմանք ըս-
կսան որ առաւել հմտագոյնքն էին
'ի ստեղծողէն զարարածս, և 'ի նախ-
կին մարդոյն ադամայ և ոճով իմն
անցանելով ընդ դարս և ընդ ժամա-
նակս, և աւարտեալ մինչև 'ի յինքէնց
իսկ կեանս: Ասկ ոմանք 'ի հշանաւոր
դարուց՝ և 'ի քաջազօր թագաւորաց
և սքանչելի արանց սկիզբն եղեալ
են զբանս իւրեանց, և այսպէս իրաց
ինչ եղելոց մեծամեծաց և փոքունց՝ և
այլ ևս 'ի բռնակալաց արանց և 'ի
գուռոզաց տիրողաց, և ընդ հաւատոյս
քն՝ և եկեղեցւոյ նորին մրցողաց, և
հերձուածողաց ամբարշտաց, և նե-
ղութեց ժամանակաց: Աս և խաղա-
ղարար և բարեպաշտ թագաւորաց՝ և
իշխանաց, աշխարհի շինութեց, և ե-
կեղեցւոյ բարեկարգութեց, և թշնա-
մեաց յաղթութեց, ևս շարայարեալ են

ընդ պատմութիս զանազանս և հիա-
ցուցանօղս արժանիս լսելեաց. և հա-
սուցեալ են մինչ առ իւրաքանչիւր
ժամանակս. առ 'ի խրատ և յօգուտ և
'ի զգաստութիւնս յետագայիցս: Ար-
պէս զի զբարեաց արանց նախանձա-
ւորքն ընդ բարիսն գովեսցին, և չարքն
և արհամարեալքն ընդ նախկին չա-
րէցն արհամարհեալք արտաքսեսցին:
Մ.ՅԼ արդ եղբարք իմ սիրեցեալք 'ի
տէր՝ քանզի նոքա 'ի ժամանակս տէ-
րութե քրիստոնէից թագաւորաց և
իշխանաց բարեպաշտից գոլով և կամ
թէ ընդ իշխանութե այլազգեաց բըռ-
նաւորաց անկեալ՝ որ թէպէտ թշնա-
միք օրինաց են, այլ կամին շինութի և
խաղաղութի աշխարհի՝ և յուլովութի
ուամկաց վասն օգտի իւրեանց, այնքան
աղէտ, և կսկիծ, և տառապանք, և ա-
ղաղակ, և ամբաստանութի տրտնջա-
նօք հանդերձ՝ գրեալ են 'ի պատմու-
թիս իւրեանց զոր և քաջայայտ իսկ է
ձերում իմաստութե: Մ.պա ո՞րչափ
և քանի՞ցս և քանի՞ պատիկ պարտիմք

մեք ողբալ և հառաջել և աւաղել ու
զորմելի կեանս մեր, և երկոքումք ձե-
ռօք հարկանել զգլուխս և վաշ կար-
դալ զկորստեամբք մերովք. որ ոչ մի-
այն 'ի Թագաւորաց մերոց և իշխա-
նաց զրկեցաք, այլ և այլազգի գոռո-
զաց և բռնակալաց. զոր տկամայ կա-
մօք հաճեալ և հնազանդեալ էաք ը-
տէրութեանոցին բազում Ժամանակս
Որք Թէպէտ հակառակ էին եկեղե-
ցւոյ և օրինաց սրբոց, այլ ոչ իսպառ
դիմամարտէին: Եւ Թէպէտ կեղեքէին,
և կողոպտէին զկեանս մեր, այլ ա-
պահով և խաղաղ ևս պահէին զմեզ
յարտաքին և յօտար Թշնամեաց և ա-
ւարչաց: Օնոսին ևս եբարձ տէր ԽԺ
մեր յերեսաց իւրոց և 'ի մէնջ. եթէ
վասն անկշռելի, և անչափելի, և ան-
համար մեղաց մերոց էր զոր յաւետ
արժանի եմք զոր կրեմքս, և Թէ
յաղաղս չափուց իւրեանց լրմանն, զոր
անցել էին քան զչափ բնուէս մարդ-
կան և օրէնս դրին իւրեանց յափշտա-
կութի, զրկողութի, կաշառառութի,

պղծագործութիւնք, և ամ իրօք չարեօք
Թերևս արժանն տարաւ ՚ի տեղի հա-
տուցման որ չեղելոց զգործսն քննէ,
և զչգոյն իբրև զգոյ կոչէ նմա միայ-
նոյ է գիտելի. և կարող է հատուցանել
զհատուցումն նոցնոցին: Այլ դուք որով
եղանակաւ կամիք ընտրեցէք, բայց ՚ի
մեզ եհաս և կատարեցաւ հրաման
տեառն մերոյ և փրկչին Թէ և դա-
րադէպէ ինքեան (եթէ հարից զհովի-
ւըն և ցրուեսցի հօտն.) այսպէս եղև և
մեզ զի ընտանի հաւատակից հովու-
ւաց վաղուրեմն էաք զրկեալք այժմ
օտարահաւատ և այլակրօն տերանց
ևս մեկուսացաք. և եղաք իբրև նաւա-
բեկ ոք որ ՚ի մէջ կոհակացեալ ալեց
ծովուն տարաբերի ոտիք և ձեռօք,
և ոչ ուստեք է լինի փրկուի: Բանզի
և ես այսպէս գիտեմ Թէ ՚ի հնումն
և Թէ ՚ի նորումն սուրբ հարքն որքան
ողբք և սուգ զոր ստացեալ և գրել
են զայն նախագիտութիւնք՝ վասն այսմ
ժամանակիս է, և վասն մեր և ոչ
իւրեանց: Այսն որոյ ոչ կարեմ տալ

լուռթէ. Թէպէտ հայիմ և չափեմ
զկարողութիւն անձին իմոյ և տեսանեմ
յոյժ տկար, և անխմաստ, և յուր քան
զամենայն մանկունս և պաշտօնեայս եւ
կեղեցւոյ, և քան ուսումնակիցք իմ և
ընկերք ըստ ժամանակիս. մանաւանդ
Թէ մեղօք զառածեալ և Թշուառա
կան կենօք զպաղեալ. սակայն հայիմ
'ի քաջսն և 'ի գիտունսն քան զիս, զի
լուեալ յայսմ ամէ անփոյթ առնեն, և
հարկանելոյ սրտիս ոչ տողալ այսմ
անտանելի աղէտիս՝ այլ յուսացեալ ա
ամենազօր աջ տեառն և առատածիր
պարգև սբջ հոգւոյն որ խլից լսել տայ
համերց խօսել և արժանաւոր աղօթիւք
Տիրուհւոյ կուսին, և Վարապետին սբջ
և 'ի լոյս ածողին բազմերախտ հօրն
մերոյ մեծին Վրիգորի և ամ սրբոց և
եղբարցդ սրբանուերից. արկի զանձն
իմ 'ի հոգս գործոյս այսորիկ մտա
տանջի վստահացել ոչ Թէ 'ի կարողու
թիւն իմ, այլ 'ի սէր սրբասէր և հե
զաբարոյ եղբայրութե ձերոյ. վասն
որոյ հայցեմ և ժտեմ խոնարհաբար

հասեալ 'ի խոյ և 'ի սալմաստ. և
 նախջուանաւ հատեն և 'ի յերասխ գետ.
 և անտի սահաթիւ կաղղուանաւ և կող-
 բաւ անցեալ 'ի գետն ախուրեան որ
 կոչի արփաչայի. և անտի անցել ղայ-
 ջուլի անուամբ նահանգիւ 'ի սահմանս
 վրաց 'ի տպխիս քաղաք և 'ի կախէթ
 իւրովք. բոլոր թէմիւք և թումանօք.
 և ապա հատանի 'ի լեառն կովկասու,
 դարձել 'ի նոյն ամուրն հունարակերտ
 (յի դարբանդ) և 'ի տեղի կայից գլխա-
 ւորի լեռնորդացն զոր շամխալն անուա-
 նեն, և անուն տեղւոյ նորին թարխու
 կոչեցեալ Մորդ 'ի յայս միջոցի ծոցոյ
 երկրիս արեւելեայց խառն ընդ հա-
 ռաւ և ընդ հիւսիս կողմանս երոպոյ՝
 տիրելէին ազգքն պարսից որ զլլպաշն
 կոչիւր. ունելով զաթոռ և զկահաք
 քայուն իւրենց զամենահռչակարքայա-
 նիստ մայրաքաղաքն շոշ քի՝ ասպահան,
 և անտ կալով թագաւորացն տիրեն և
 իշխեն վիճակեալ իւրոց հնազանդե-
 լոց ազգացն ձգեալ յաջ և յահեակ
 զթևս իշխանութեան իւրեանց:

Լ՝յլ արդ՝ աստանօր տարակուսիմք սակս
 նախնի ցեղապետուէց՝ Թէ յորմէ ազ-
 դէ և ծննդոց սերեցան սոքա թագա-
 ւորագունք, և կամ յորմէ հետէ յառա-
 ջացեալ քեղէն. քանզի սրբազան հայրն
 մեր Ս՝ովսէս քերթողն հաւաստէ մեզ
 այսպէս՝ եթէ Լ՝ըշակ քաջ պարթևն
 վանեալ զմակեդոնացիսն զդայեակ որ-
 դիսն ազէ քսանդրի զոր ամս 60 և կմ
 աւելի կալեալ ունէին զթագաւորուին
 պարսից, զնոսա հալածականս արարել
 պարթևին յինքն գրաւելով զթագաւո-
 րուին պարսից, որ և զեղբայրն իւր վա-
 ղարշակ երկրորդ իւր կարգեալ Թա-
 գաւոր ՚ի հայս առաքէ. և այսպէս ՚ի
 միոյ ցեղէ եզեալք երկուց ազգացս
 պարսից և հայոց թագաւորք պար-
 թևքն՝ մինչև ՚ի ժամանակս սասանա-
 կանին արտաշրի սպանանելոյ զարտա-
 ւան արքայ արշակունի. և ինքն կոր-
 զեալ զթագաւորութիւն պարսից, և
 ազգաց տիրեաց մինչև երեւումս մահ-
 մետի որ զկնի 30 և կամ աւելի և պա-
 կաս ամի տիրելոյն իւրեանց, սպանին

զՆ՝զկէրտ արքայ Պարսից. և տիրեցին
 նոցին իշխանութե, յորմէ տիրապետել
 ոմն մահամուտ անուն բունացեալ՝ իբաճ
 և անտի մինչև ՚ի խորասան. և ապա
 փոխանակելով զմիմեանս յառաջացեալ
 առին զհուէ: Իսկ որդի մահամուտին
 Սասխուտ անուն ՚ի հուէոյ էառ զՆշա-
 պուր զԽաղուին զՆսպահան, և զմմ
 տունն արաղու և զքրտաստան, (այս
 ըստ սրբոյ վարդապետին վարդանայ.)
 և ապա ասէ զսոցանէ՝ որդի զհայր փո-
 խանակելով յերկար ժամանակս նրս-
 տան ՚ի խաղուին որոց անուանք են
 այսոքիկ Բբուալի, Տաւութ, Չաղբ
 պէկ, Բպութալիս, Տօշրիւ պէկ
 որ զօրացել ՚ի խալիփայէն և առել
 զհրաման և անուն սուլտանութեան,
 ընդարձակեաց զսահմանն իւր սկսեալ
 ՚ի խորասանայ՝ և զմմ երկիրն պարսից,
 զսա փոխանորդէ Բրփասլան եղբօր
 որդի իւր, և զկնի որդի նորա Սէլիք
 շահկոչեցեալ, և ապա Սահամուտ սուլ-
 տան, և հետ նորա Բաքարուխ և որ-
 դի մահամուտ սուլտանին եհար զՆա-

քարուխն և ինքն սուլտանացաւ. և ըզ-
 կնի Մահմուտ որդի նորա, և Սանճար
 սուլտան ոմն սպանանէ զնա և առնու
 իշխանութի. և ապա Ղաւութ որդի
 նորա, և զկնի Տօղրիւ և հետ նորա
 Մախսուտ. և ապա միւս Տօղրիւ. զկնի
 որոյ Ալփասլան զոր էառ զյանի քա-
 ղաք մինչև 'ի վրայտուն, որ և
 պատուեալ 'ի խալիփայէն իւրեանց. և
 այս Ալփասլան փոխեաց այլվի Տօղրիւ.
 և ապա Շահարմէն, և զկնի Ալտկուզ.
 զկնի որոյ Փահլաւան և Ազիլասլան
 որդեք սորա որ 'ի միասին տիրեցին
 աշխարհաց. և այս հասանի մինչև 'ի
 ո՛րդ թիւս հայոց. յայս միջոցի ո՛չ դտաք
 զոման բայց սոյն վրդպտ ասէ թէ 'ի ո՛հդ
 թուին եկն թաթարն՝ և 'ի խորասա-
 նու փախոյց զորդիս Աորազմ շահնու
 Ասկ զալուստ թաթարին՝ և փախու-
 ցանել զՍլալալատին սուլտանն 'ի խո-
 րասանայ՝ և յառաջ խաղաչն առ մեզ՝
 և յաղթեւն՝ և տիրեւն մամ երկրի,
 և վիճակելով ելանեւն և առնոււն
 զտիրեղերս, և պէսպէս չարութիք և

գործք նոցին որք անցուցին ընդ ամ
 ազգս՝ արևելից և արևմտից՝ հիւսիս
 սոյ և հարաւոյ՝ զայս ամ ուսուցանեն
 մի ըստ միոջէ, վանական կիրակոս, և
 սոյն վարդան վարդապետք, և պատ-
 մադիրք. զոր հասուցանեն մինչև 'ի
 չժէ թիւս, զպատմութի բռնակալութե
 սոցա. և զկնի ոչ գտաք որքանութի
 ամաց իշխանութե սոցա. և կամ թէ
 որով եղանակաւ բարձան և ով որ էր
 որ հաւածեաց և չքացոյց զնոսա յաշ-
 խարհէս մերմէ, և կամ ոյք էին՝ որք
 տիրեցին և բռնակալեցն երկրին պար-
 սից, մինչև ասի 'ի ութ հարիւր երե-
 սուն և հինգ թուին գալն Սաւմուր-
 լանկին. որ և նա զազանաբար եկեր
 և մանրեաց, և զմնացորդսն առ ոտն
 եհար ըստ տեսլեանն. և զամ տիեզերս
 'ի հարկի կացոյց. սկսեալ 'ի սմրղանս
 տայ մինչև ցսամարիայ և ցեգիպտոս.
 ժամս ժը մաշելով 'ի սուր զամ հա-
 սակ, և քայքայելով զեկեղեցիս ուր ե-
 հաս գնացք ոտիցն, որոյ զհանգամանս
 չարագործութեն պատմէ քեզ Սաւ

մայ վարդապետ արծրունի. և զկնի
 սորին գալ Ղարայ ուսուփ չարին ասէ,
 'ի պճեթ թուին և կերպակերպ չարիք նո-
 րին. զկնի որոյ 'ի ԿՏ թուին Շահաուս
 ոմն կրկնա չարագոյն քան զնա երևել և
 ասա Սաղաթայն. յետ այսորիկ Սհան
 շահն ազգաւ թուրք որ թագաւորա-
 կերպ տիրեալ բոլոր երկրին պարսից,
 'ի ԿՏ թուին. և զսա փոխանորդէ Նա-
 ղուբ փատշահ զորդի իւր, 'ի Ջլթ թուին
 հայոց. այս եաղուբ թագաւոր որ նըս-
 տէր 'ի թաւրէժ շահաստանի փեսայա-
 ցոյց ինքեան 'ի քոյբ իւր զԷթ հայ-
 տարն որ է որդի Շխսէփուն որ նստէրն
 յարտաւել քաղաքի. այս շէխ եղելոց
 սկիզբն՝ և ազգն՝ և ոմսուին ոչ գտաք
 ուրեք թէ ո կմ յորմէ՝ ցեղէ յն ջացել
 բնակեցան աստ. այս Շէխ հայտարային
 ծնանի որդի մի որ անուանեն իսմայէլ
 և վասն ոչ ունելոյ զաւակ Նաղուբ
 թագաւորին, վասն որոյ շէխն և կինն
 իւր խորհեցան հնարիւք իմն սպանա-
 նել զՆաղուբն զի ինքեանց և որդւոյ
 իւրեանց մնասցէ՝ ժառանգ թագա-

172

173

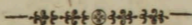
174

ւորուէ, որ և արարին խկ. քանզի՝ կո-
 շեցին զնա ՚ի պատճառս պատուոյ, և
 պատրաստեցին նմա կերակուր մահա-
 րար, և ՚ի ճաշակելն նորա խկոյն ըզ-
 գաց. և ապա բռնի հրամայեաց ուտել
 և ինքեանց. և այսպէս ՚ի միում ժամու
 մահացան թագաւորն և քոյր իւր և
 շէխն. և յաղմկել զօրացն մանուկն
 ի մայել փախուցին ՚ի յաղթամար կղզի.
 (այս ըստ Առաքել վարդապետի դաւ-
 րեթեցոյ վիպասանուն.) և այսու զկնի
 զմիմեամբ ելեալ յառաջացան ՚ի կահ
 իշխանուէ, որ և Մնխուր անուն ոմն
 բռնացաւ և տիրեաց, և հաստատեաց
 զաթու իւր յասպահան, ՚ի ջիւն թուին
 և հետ հորա Աւլանդն սուղ ժամանա-
 կաւ որ և տեցին մինչև ՚ի 950 թիւս
 հայոց. Արդ որպէս ՚ի գլուխ ճառիս
 խորշելով խոյս ետու ը կարգի, և ը
 ազգաշարուէ ողջոյն գիտել և գրել՝
 զկարգ թագաւորութեն պարսից ոմն
 իբր որդի ՚ի հայր փոխանակեալ. Այլ
 այս քան միայն ՚ի հնագիր պատմուէց
 հաւաքեալ զանուանս երեւելի և նշա-

1499

1501

Նաւոր արանց գոռոզաց և ամբարըշ-
տաց, հասուցաք մինչև ցայս վայր՝
ի զբօսանս եղբարց սիրելեաց, և քե՛
ւոյ մերոյ փառք յաւիտեանս.
ամէն:

Յաղագս ոչչէմն Ռազաւորու-նէան պար-
սից, և որո՛ք հարճութաւ-նոք հոչին. և խոն-
գարման իշխանու-նէան հոյնի:

Ըրդ՝ որպէս ասացաք զսպանումն Աս-
ղուբ Թագաւորին և Շէխ հայտա-
րին, և փախուցանելն զմանուկն իս-
մայել ՚ի յաղթամար կղզի, և զկնի ա-
մաց ինչ զարգանալոյ տղային՝ աղմուկ
շփոթի՛ն ոչ սակաւ լինէր տանն պար-
սից, և ասքս միաբանեալ զօրագլխաց
և զօրացն հանեն զիսմայելն ՚ի կղզին
և Թագաւորեցուցանեն ՚ի յինքեանց
վերայ ասելով Թէ՛ սա է ժառանգ եր-
կուց կողմանցն քի շխին՝ և գոլով քվեր
որդի եաղութ Թագաւորին՝ և սմա

անկէ Թագաւորութիւնս. վաճառորոյ
 հնազանդեցան և երկրպագին նմա, և
 նա ելեալ 'ի ջճ Թուին, նախ հալա-
 501 ծէ յառաջ ասացեալ զալուանդն և
 յինքն գրաւէ զիշխանութիւն. և ապա
 պատերազմեալ ընդ յաջ և յահեակ
 Թշնամիսն զամս 25. ընդարձակէ ըզ-
 սահմանս իւր ը կարողութ. և վարեալ
 526 զիշխանութի մեռանի 'ի ջՏԵ Թուինս
 Օկնի որոյ Թագաւորէ որդի նորին
 Շահթահմազ 'ի նոյն ամի այր քաջ,
 և արիսա յոլով տեղիս արար ընդ իւ-
 բով իշխանութ՝ որպէս ատրպատական
 և վրաց աշխարհս բռնութ՝ հնազանդե-
 ցոյց. և 'ի կողմանս խորասանու նոյնպէս
 ընդարձակեաց. նա՛ ևս քաղում կարգս
 ուղղեաց իշխանութեան իւրում և Թե-
 Թեութիւն հարկաց. որպէս և ասեն և
 սա վաղձանի 'ի ջիդ Թուականին. և փո-
 խանակ կացուցանեն զորդին իւր իսմա-
 յէլ անուամբ զոր կամեցեալ զբռնա-
 գլուխսն և զանհնազանդ խորամանկսն
 'ի զօրագլխաց և զօրաց իւրոց բառ-
 նալ յերեսաց. իսկ նոցա աճապարեալ

քան զնա ընդ փոյթ կենազրուեն որ
 պէս ասի հնարիւք իմն մահացուցեալ.
 և զկնի սորին քերեն զեղբայր իւր Սո-
 տապանտայ կոչեցեալ 'ի խորասանայ
 այրանարի պակասեալ ևս 'ի լուսոյ. և
 սա ևս զամս սակաւս դաժանութք և
 դառնութք վարեալ զիշխանութի մե-
 ռանի և ապա 'ի ուրիշ թուին որդի

1530

սորին Վսպաս՝ կոչեցեալն մեծ՝ շահ
 նստուցանեն 'ի մաշատ. որ և ընդ սա-
 կաւ ժամանակս հնազանդեցոյց զ շըր-
 ջագայ թշնամիսն իւր, և 'ի բուռն
 էառ զբոլոր երկիր հայրենի իշխանուե-
 իւրոյ. և 'ի խորասանայ մինչև ցերասխ
 գետ և ցբաղդատ, բայ յատրպա-
 տականէս: Վասն զի թագաւորն կոս-
 դանդնուպօլսոյ խմայելացի խրոխտն
 սուլտան մուրատ կոչեցեալն խոնդ-
 քար. խոչնտակն եղև սմա. զի եհան
 զօր և հրաման 'ի վերայ երկրիս ա-
 տըրպատականի գալ և առնուլ զսա.
 որ և եկեալ առին իսկ զերեան, և
 զնախջուան, զթաւրէժ, և զգեանջայ.
 մինչև 'ի սահմանն վրաց, զտիխիս և

զբոլոր տունն վրաց. այլ և յայն կողմ
 կուր գետոյն զշաքի, զշրուան, զշա-
 մախի, և զդարբանտ. այսքան քաղա-
 քաց և երկրի տիրէին օսմանցիք. և
 զկնի աւարտման պատերազմաց յայն
 կողմանցն Թագաւորն Շահ ապաս և
 խաղաղութեամբ նստեալն յասպահան
 մայրաքաղաքի. զկնի սակաւ ամաց ա-
 պա դարձուցեալ է զերեսս 'ի վերայ
 երկրիս ատրպատականի անուլ զսա-
 որ և եկեալ է բազմօք զօրօք 'ի վե-
 րայ Թաւրիժու, և ըստ բաղտի և ա-
 ջողման իւրոյ առեալ է զԹաւրէժ,
 զնախջուան, և զերեւան 'ի միում ամի.
 և ապա զկնի միոյ ամաց առեալ
 է զգանջայ և զմմ երկիրն զարաբա-
 ղու, զշամախի զդարպանտ և զշրջա-
 գայս նոցա, զտիխիս քաղաք, և զբոլոր
 տունն վրաց 'ի ձեռաց օսմանցոց. և
 զկնի այսոցիկ արարմանց հաշտութի
 ևս ընդ Թագաւորին օսմանցոց հաս-
 տատեալ է զսահմանս և զբաժինս յատ-
 կացուցանելով իւրաքանչիւրոց 'ի մէջ
 երկուց աշխարհացս պարսից, և հո-

և անոց: Եւ սա այսպէս քաջութք և
 արիութիւն կեցեալ վաղձան առնու ՚ի
 Խնձրութունս: Եւ ապա զկնի սր Թագա- 1629
 ւորեցուցանեն զԹոռն սորին Շահսէ-
 ֆի. ՚ի սոյն Թուին, յսպահան և սա
 և ս արիութիւն և խաղաղական կենօք վա-
 րեալ զիշխանութի իւր, փոխիլ յաստեացս,
 Թողլով զԹագաւորութի որդւոյ իւ-
 րում փոքր Շահաբասին ՚ի Խնձր 1672
 Թուին հայոց. որ և սա առաւել հաս-
 տատեաց զգահ իշխանութե իւրեանց,
 և խաղաղացոյց զերկիր, և ժողովուրդ
 իւր յամ կողմանց Թշնամեաց. որ և
 յաւուրս սորա շինեցան ամ աւերակ
 գեօղք՝ և քաղաքք, և երկիր աշխար-
 հիս հայոց և պարսից. զի կարի քրիս-
 տոնէասէր և աշխարհաշէն էր. որոյ
 աղագաւ հաստատեցան յամ տեղիս եւ
 կեղեցիք վանօրայք և անապատք. մա-
 նաւանդ սուրբ Ս. Թոռն Եջմիածին, և
 սուրբն Գանձասար յաղուանս, առ
 սրբազան Հայրապետիւն փիլիսոփոսաւ,
 և Պետրոս կաթուղիկոսիւն աղուանից:
 Եւ սա և ս այսպէս բարեբախտիկ լեալ

1651 աշխարհի վճարի՛ի նճ թուին. և էառ
 իշխանունի թագաւորունէ՝ որդի սորին
 Շահ սուլէյմանն ՚ի նոյն ամին. որ և
 յաւուրս սորա առաւել խաղաղութի
 եղև աշխարհի, և շինութի աւերա-
 կաց, և բազմամարդութի երկրի, ուղ-
 ղութիւն և իրաւունք դատաւորաց,
 չափաւորութի հարկապահանջութեց,
 և բարեկարգութի մամ գործոց և արա-
 բողութեց. սա ևս այսպէս կառաւա-
 բեալ երկիր և զհնազանդեալս իւր,
 1690 վաղճանի ՚ի նճլէթ թուին. Օկնի ու-
 բոյ թագաւորէ որդի սորին Շահ
 սուլտան հիւսէինն կոչեցեալ ՚ի ժա-
 մանակի մերում, ՚ի տիս տղայութե
 1631 գուլով ՚ի նճխ թուին. Արդ՝ զոր ինչ
 մինչև ցոյս վայր եղեալ էր ՚ի նախկին
 գրոց պատմունէ՝ մանաւանդ ՚ի գրոցն
 Աբաբել վարդապետի ծաղկաբաղ արա-
 բեալ հաւաքեցաք որում տէր ոլոր-
 մեսցի. յետ այսորիկ՝ պարտիմք ՚ի ներ-
 կայ ժամանակացս յորում կամք զծա-
 գրել աստ. և քի փառք յաւի՛

Յողագիւ ՎրդովՏան և ԽանգաբՏան Ըագա
-որո-լէ-անն Պարոնից:

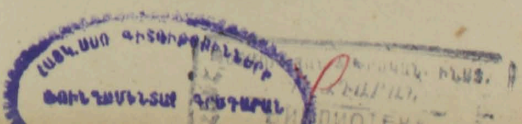
Ստաներորդ ամի Թագաւորութե
 իւրում՝ Հիւսէին կոչեցեալ Շահ
 Սուլտանն. արար հրաման՝ մարդա-
 Թիւ և աշխարհագիր առնել ազ-
 գիս հայոց, և ամ ազգաց ընդ իշխա-
 նութիւն իւրով եղելոց՝ որ ելեալ հրա-
 մանատարք նորին՝ արք իբրու հաւա-
 տարիմք ասն նորա, գրեցք և քար-
 տուղարք զի անսխալ և առանց Թա-
 գուցանելոյ գրեցին զամ հասակ ՚ի
 հնգետասան ամենից և ՚ի վեր սպառ-
 նացեալ ՚ի հրուարտակին, այսպէս
 (եթէ որ գտցէ զԹագուցեալ և զղո-
 ղեալ ոք, և յայտնեսցէ զայն արքայի,
 գլուխ զօղելոյն արքայի. և ինչք նու-
 ըրա աւարայնմ լիցի՝ որ գուշակեացն.)
 Որ և արարին իսկ. զի յոյժ յուզմամք
 և որոնմամք զննեալ տեղեկանային պէս
 պէս հնարիւք և սպառնալեօք. ՚ի գիւ-
 ղի ուրումն զտանուտէր գիւղին, և ըզ-
 քահանայսն, և զհիւրընկալն (զոր գղիւ

5401

5501

5667

1701

ասեն,) արգելուին 'ի տունս ուրոյն, և
 զատ 'ի միմեանց. և ապա ասել տային
 զանուանս արանց եղելոց 'ի գիւղին
 և գրէին. և բերեալ 'ի մի վայր, հա-
 ւասար տեսանէին. և [Թէ աւելի կամ
 պակաս գտանէր զասացեալսն 'ի մի-
 մեանց, (և զի [Թուշ[Թ ևս առնուին 'ի
 բերանոյ նոցա, քի մուչալկա. զի [Թէ
 սուտք գտցեն այնքան տուգանս վճա-
 րեսցեն.) կախելով 'ի փայտէ բրածեծ
 առնէին զարսն ասացեալ սակս տու-
 գանին. ընդ նմին կաշառս յովս, և
 տասանորդս, և զկարգեալ վարձս զի-
 նուորացն, առաւել քան զչափն առ-
 նուին, և ապա զգրեալն կրկնէին. ա-
 պա յետ այսորիկ՝ գրեցին և զվանօ-
 րայս, վանապատս, և զգիւղօրէից ե-
 կեղեցիսն. ի նմին և զեպիսկոպոսունս
 զաբեղայս, և զերիցունս, առ հասա-
 րակ 'ի [Թիւ արկին. և աւարտելով
 զնոսա սկսան գրել և զվաճա-
 ուականսն, զճանապարհսրդսն, և զորս
 սուղինչ առ և տրոյ տեարքն էին. և
 զամենեւեան 'ի համարա[Թիւն գրելով

տարեալ ցուցին ատենի արքային: Իսկ
 անդ եդին հարկս ՚ի վերայ գրե-
 լոց գլխոցն. երեքսուտիկ յաւելմամբ
 ՚ի վերայ առաջնոյ սահմանին. և ՚ի
 վերայ եկեղեցական սաշտօնելոց որ
 յառաջնումն ոչ երևէր բնաւ՝ տաս-
 նասուտիկ առաւել քան աշխարհակա-
 նաց ծանր բեռինս եդին. և սոյն աշ-
 խարհագրութի հազիւ մինչև յերես
 ամս աւարտեցին. զի ՚ի ռախը թուին 169
 սկսան, և ՚ի ռաճա թուին հրաման ա- 170
 րարին զերեք տարւոյ զգլխահարկ
 ժողովրդեանն զոր նոր եդին, նա և
 վասն եկեղեցականաց, և կրօնաւորաց
 կարգեալն ընդ նմին միահաղոյն առ-
 նուլ: Եւսա ել մեծ վէզիրն ատրպա-
 տականի որ նստէր ՚ի դաւրէժ քա-
 ղաքի՝ որոյ անունն էր Սիրզաթահիր,
 ռա արամբք. և եկն յերկիրս դարա-
 բաղու, և ՚ի գանջայ քաղաք. և սկսաւ
 առնուլ յոյժ աւելորդօք, քան զգրէն:
 Եւ ցրուեցան զօրքն ընդ երկիրս և լճ
 գիւղորայս ՚ի թիւ արկեալ գրովն. և
 քանզի յոյժ ծանր էր լուծն, և ոչ

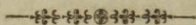
կարէին տանել, վասն որոյ չարչարէ-
 ին, կեղեքէին, և ջարդելով առնուին
 ըստ չափու իւրեանց 'ի յուրվիցն յու-
 ըով՝ և 'ի փոքունցն փոքր. զի գեղն
 ճ՛ճ. ճ. կամ ճ՛. [Թուման. և յոյժ փոքրն
 յ՛ւ. կամ 'ի'ի. [Թումանէ չէր պակաս.
 'Նոյնպէս 'ի վաճառականաց, և յիմար-
 ւետտաւորացն առին. և այսպէս ամի
 ամի զգլուխսն համարէին, և հարկա-
 հանքն եկեալ ճշդիւ առնուին: Յետ
 այսորիկ միւս ևս կերպիւ հարկս եղին՝
 և անուանեցին զայն ապիքուրան. դար-
 ձեալ միւս ևս եղին, և զայն ասացին
 Շահառի ախրաջաթ. միւս ևս յաւե-
 լին, և անուանեցին շեշտինար և զայս
 երեքպատկեցին. և դարձեալ կրկին
 ևս եղև հրաման, ելանել և գրել զիմ-
 սահմանս երկրի. գիւղօրէից, և ագա-
 րակաց. զհող, զջուր, զայգի, զան-
 դաստան, զծառ, զտունկ, և զիմ ինչ,
 որ պիտոյ է մարդկան, առ հասարակ
 զիմ գրեցին, [Թէ հայոց, և [Թէ այ-
 լաղգեաց. այլ և վրանաբանակաց, և
 խաշնարածաց, ազգ մի որ [Թարաբա-

Տայ ասէն. զնոցին ևս, զանդէայս, և
 զհօտս, զջոկս, և զջուրս, և զերամն
 ամ անասնոյ չորքատանեաց, ՚ի թիւ
 արկին. և յառաջնոցն վերայ կրկին յա-
 ւելին զհարկս: Սայս ամ զոր գրեցաք
 նորահնար չարիք էր, զոր եղին ՚ի
 վերայ առաջնոյ սահմանեալ հարկացն.
 որ և յառաջինն ևս ծանրագոյն էր
 բեռն ՚ի վերայ ժողովրդեանն. այժմս
 փոխանակ թեթեացուցնելոյ, զայսքան
 ևս յաւելին ՚ի վերայ: Աւ դարձեալ
 որպէս սոլորութի է պարսից իշխա-
 նուէ՝ յամ քաղաքս տէրութի իւրենց,
 և ՚ի վերայ ամ երկրի, պետս և գըլ
 խաւորս զօրաց կացուցանել, որպէս
 Խան, Սուլտան, Ղուլբէկի, Ահլիւր.
 Ղարուղայ, և Թուրկտար: Յառաջ
 նումն որոց միանգամ այսպիսութեանցս
 իշխանութի ինչ տային ոչ դիւրեաւ
 փոփոխէին և առնուին ՚ի նմանէ. բայց
 թէ մեծ յանցանք ինչ և կամ մնաս-
 առնն յայտնիւր, և կամ վասն զրկո-
 ղութե և ագահութե գանգատողք և
 դատախաղք երթային ՚ի դուռն ար-

քայլի, և զյանցանս առնն յայտնի կա-
 ցուցանէին, և ապա հազիւ ուրեմն
 առնուին յառնէն յայնմանէ իշխանուին
 զայն: Իսկ այժմս և այսու Թագաւո-
 րաւս ոչ այսպէս՝ այլ Թագաւորն և
 նախարարք իւր կաշառակուր լեալ
 փոյթ ընդ փոյթ փոփոխեալ հանէին՝
 և ի միում ամի, ք, և ք տեարս և իշխա-
 նըս, ի միում քաղաքի և գաւառի զկնի
 միմեանց առաքէին. և նոքա եկեալ
 որպէս և ինքեանք կաշառօք ստացել
 էին զիշխանութիւն իւրեանց, նոյնպէս
 և նոքա այննլ թմ զդատ և զիրաւունս
 ժողովրդեան ի բաց եղեալ կեղե-
 քէին, կողոպտէին զհնազանդեալս իւր-
 եանց. սոյնպէս առնէին և օրինապահք
 դպիրք նոյա, այսինքն դատաւորք
 շխալսլամք, շէխք, և որոց զազիս ասենս
 Կարճել յաւելին միւս ևս չարիս զի
 որք միանգամ տեարք էին գեւղից, և
 ագարակաց. նա և վարձաւորք՝ (յ՛
 դօնլուղ հատեալ զօրապետք, և զօրք)
 որքան դրամոյ չափ որ ոք և ունէր
 զնորին տասանորդն ևս հատին, և

Թագաւորական արարին. իսկ նոքա
 ոչ յիւրոց դրամոցն տային, այլ զայն
 ևս յաւելին և եղին ՚ի վերայ իւրա-
 քան չիւր հնազանդելոցն՝ և այնպէս
 առնէին. նմանապէս և այլ բազմայլ
 չարիս յորդեցիք. ուստերս և դատերս
 ուժգին քարշէլով, զարս և զկանայս
 բռնի ուրացուցանելով, և զյետամնա-
 ցելոց վինչսն և զստացուածսն՝ և զանձս
 յափշտակելով՝ և ուրացողացն տալով.
 որպէս և որքան դովլաթաւորք և մե-
 ծատունս աչօք մերովք տեսաք ՚ի
 ջուղայ և յերևան որ ՚ի վերջին աղքատ
 տութին և Թշուառութիւն հասեալ էին.
 և հարցեալ զպատճառն տեղեկացաք.
 որ վասն ուրացողացն, և յափշտակուե-
 ընչից իւրեցնց էին եղեալք այնպէս.
 Ե. այնպէս զիմ բարեկարգութիւն բարձին
 յերկրէ. զորս մանրամասնաբար ոչ գը-
 րեցաք, միանգամայն և օրէնս եղին իւ-
 րեանց. իսկ գտան հակառակ փոփոխե-
 լով զեղեալ սահմանսնորա, զոր վասն
 գլխահարկաց, և դատաստանաց եղեալ
 էր ՚ի վերնց. Այնպիսի եհաս և ՚ի

վերայ նոցա իրաւունք արդարադատին
 ար. այլ և 'ի վերայ աղգիս հայոց. ևս
 զոր ապագայն գծագրելոց եմ. սա
 կըս նոցին անողորմ և անսփոք գոլոյն
 կեղեքելոյն և կողոպտելոյն զկեանս
 տառապելոցն զորս փոքր 'ի շատէ
 ծանուցաք. իսկ յաղագս անօրէնու
 թեան՝ օրինազանցութէ, սոպուու
 թեան՝ անմտութէ՝ և անմիաբանուէ
 սց, միանգամայն և ընդդէմ դառ
 նալոյ յոյ և յսծային գրոց և պատուի
 բանացն զոր և ծանուցից ձեզ ար. որ
 եղև պատճառ կործանման ինքեանց,
 յորմէ տէր յիսուս ազատեսցէ. և նմա
 փառք յաւիտեանս ամէն:

Աստուծոյ հաւատարմաց և ընդդէմս հայրեց՝ որ
 'ի փեղէն փեղէն յարեան ընդդէմ ևս
 գառնոս-Լեւոնի (Պարոնից)

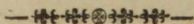
Քանզի ըստ նախագուշակուէ Սբոյ
 մարգարէին Ղանիէլի, և ըստ
 լրման ժամանակի տեսլեան նորին որ

պէս և կարծեւ լի բազմաց իմաստնագու
 նից վասն տասն եղջերաց խոյլն նշա
 նակյառնեւ լոյ տասն թագաւորաց յազ
 գէն պարսից որպէս թիւհամարոյ սո
 ցին է, և կամ թէ ըստ կամաց նախա
 խնամողին այ որ զիրաւունս հատուցման
 իւրոյ, իբրև զբաժակ ՚ի ձեռին ունի և
 ում կամի արբուցանէ զնա. և տէր է
 թագաւորուէ մարդկան և երկրի որում
 և կամի նմա շնորհէ: Աստ որում
 և սյժմն է տեսանել, և զի եղև ՚ի
 ժամանակս սոյն սուլտան շիւսէին թա
 գաւորիս ազգ մի ՚ի կողմանս խորասա
 սանայ և զանդահարու, զորս աղուանք
 անուանեն. և ասեն վասն ազգիս այսո
 րիկ՝ եթէ են բնիկ ՚ի լեռնաբնակացն
 կաւկասու և յերկրէն ալանաց, որ են
 ազգաւ աղուանք որ այժմ ևս նախկին
 անուամբն վերակոչին և լեալ են հա
 ւատով քրիստոնեայք, և ապա զկնի
 ժամանակաց Վանկ թամուրն կոչեցեալ
 բռնակալ, զոր տիրեաց յուրով մասին
 աշխարհիս յաղթու թեամբն իւրով. զոր
 պատմութիւն վկայեն զսմանէ և ասեն

վրանրանտեալ զազգս զայս ՚ի տեղւոջէ
 իւրեանց և տարեալ զՔն հազար տունն
 բնակեցոյց յերկրին յայնմիկ: Աւ զկնի
 ժամանակաց դարձուցեալ են ՚ի կրօնս
 մահմետի. և ապա ուռճացեալ և բազ-
 մացեալ են և լեալ իշխանք և պետք
 յիւրաքանչիւր մասին. և տիրագ-
 լուիք մինչև ՚ի ժամանակս մեծ Հա-
 հաբաս կոչեցեալ արքային որոյ առ-
 նուին զղանտահար և տիրեւն կողմանցն
 այնոցիկ նուաճին և սք լի իշխանութ-
 նորին, և զկնի որդւոց և թոռանց
 նոցին մինչև ՚ի ժամանակս այս ՚ի ռձծ
 թիւս մեր. և ապա սկսան աղմկել և
 վրդովել կողմանքն այնոքիկ, այլ և միւս
 ևս ազգ որք պլուճ անուանեն այլ և
 երկիրն սովուխ պուլաղու զոր թուրք-
 մանն կոչեն և գլխաւոր մի սոցա զոր
 Սուլէման պապա ասէին որ ասէր զանձ-
 նէ գոլ յազգէ առաջնոց թագաւորացն
 որք նստէին ՚ի դաւրէժ շահաստանի
 Տահանշահ և Աաղուպ անուանեալք,
 նա և յերկիրն աստարապատու շրջե-
 ցաւ, Աւ գլխաւոր նոցին Ատինաղուրտ

կոչէին. այլև լեռնականքն կաւկասու,
 ձիւնաբնակ աղգքն լեկաց, որ և լազկիք
 և ըստ գրոց հունք կոչեցեալք, և բնա- հ. 24:
 կան [Թշնամիք 'ի սկզբանն էրկրիս
 ատրապատկանի աղգիս հայոց և օրինաց
 մերոց: Սոքա միահաղոյն և զվերոյ
 գրեալսն ամենեքեան հետեալք [Թի-
 կունս դարձուցին՝ և ընդ դէմ դար-
 ձան հրամանաց [Թագաւորին պարսից:
 Աւ սկսան յիւրաքանչիւր երկրէ ըզ-
 շրջակայս և զմերձակայս իւրեանց կո-
 ղոպտել զերի առնել և սրոյ ձրակ տալ
 և այս ոչ [Թէ 'ի միում ամի այլ յեր-
 կար ժամանակս: Աւ ապստամբիլ սոցա
 սակաւ ամօք, զկնի և կից միմեանց եղէն
 և [Թէպէտ [Թագաւորն զօրս գումարել
 'ի ձեռն զօրագլխաց և սպարապետաց
 առաքէր 'ի վերայ նոցա բաշխելով և
 յոլով գանձս, սակայն ոչինչ օգտիւր
 այլ յաղթահարեալ լինէին. [Թէպէտ
 ոմանց բազմաւ ջանիւ և հազիւ ուրումն
 դադարեցուցին զխռովութիւն ոչ այնքան
 յաղթութիւն քան [Թէ հաճելով զմիտս
 նոցա ըստ կամաց իւրեանց: Մայց դակ

կողմանցն ղանտահարու և կովկասայս
նոց յերկարեաց բաղում ժամահակս,
զոր յերում տեղոջն ասասցուք եթէ
տէր կամեսցի: Աւ նմա փառք յաւի-
տեանս ամէն:

Ար էնչ գործեցին ալգին հոնոց բնոր մճ էր
էնքս աղո-տնէց:

() Ի յայտնի իսկէ ամենեցուն այս, թէ
տուն և կամ այլ շինուած ինչ մեծ
թէ փոքր յորժամ հնացեալ փլանալոց
իցէ, նախ որմունք և հիմունք խախտել
բաժանի, և ապա ծեղուն տանեացն
իջանէ. և զինի այնորիկ ամ տանիքն ՚ի
վայր իջեալ կործանի. այսպէս եղև և
Թագաւորուն յարսից. քանզի բնակիչք
լերին կովկասու որք լազկիք կոչին յայսմ
կողմանէ լերինն ՚ի տեղի որ ղախ. ճար.
և Թալա. և այլ գիւղորայից անուանք
յորջորջին որոց գլխաւոր էր Ա. լիսուլ-
տան անուամբ, որ նախ հրամանաւ
շահին նստէր. սա և այլ յովովք ին

քնադլուսք միաբանեալք ընդ նմա
 դարձան և ապստամբեցին 'ի Թագա-
 ւորէն 'ի Ռճկն Թուին զոր և յառաջ-
 քան զայս ինխելու երկիրն, այլև
 շաքուա, պասնջաղ, մուսպարաք, չար-
 դաթալու, և այլ յովով գիւղորայք աս-
 պատակեալ և գերեվարեալ էին և ա-
 ւարի առէլ: Ըստմս եկէլ Քանտաք
 անուն գիւղորայս իսպառ տարան: Եւ
 այսպէս գրգռեալ ամ յամէ ասպատակ
 սիւեալ յայս կողմ և յայն կողմ կուբ
 գետոյն յերկրին շաքուայ և զապալու
 և դասանու նահանգքն մինչև մերձ
 'ի շամախի քաղաք: Իսկ յայսմ կող-
 մանէ յովովք 'ի նահանգէն զաղախու
 որէ ախստեու և 'ի յերկրէն ամիրշամ
 շատինլուէն որ են զակամնեքն: Եւ և ի
 գետն գանջապասանու ի շամքօռ, գան-
 ջայպասան, ոսկանապատուձորն, և քու-
 րաք պասան, այլ և յովովք 'ի գիւղո-
 րէիցն պարտայու և զդաշտավայր գիւ-
 ղորայսն միահաղոյն կոտորեալ գերի
 և աւարի առեալ ամայի արարին, և
 զմնացեալսն փախստեայ 'ի լերինս և

'ի քարանձաւսն արցախու, և իւրաքան
 չիւր հանդէպ ամուր տեղիսն զերծէլ ք
 ապրուստ իւրեանց հոգային: Այլ և 'ի
 1227 Խճ' [Թուին նոյն ինքն Աւիսուտանն
 գումարեալ 'ի վր ինքեան զօրս, նոյն
 ազգէն լազկացն [Թուով ոչ սակաւ ք
 քան զ ը հաղար, եկն 'ի վերայ քաղաքին
 գանջայու մինչև եմուտ 'ի պողոտայն
 (ցի քուչան) որ 'ի կողմն սու. [Թօքուլան
 անուն զեղջն [Թոյլ տալով քաղաքա
 ցւոցն: Աւյորժամ մտին 'ի ներսն, ապա
 յարեան քաղաքացիքն, և կալան աստի
 և անտի զանցս զնացից նոցա, և կու
 տորեցին 'ի նոցանէ մինչև 'ի իմ'ի ա
 ւելի կամ պակաս, և ճչինչ կարացին
 առնել. այլ յետս դարձեալ ամօ [Թով
 զնացին 'ի տեղիս իւրեանց: Աւ այսքան
 իրս զորս աստ գրեցաք 'ի մէնջ. յ ը և
 յ [Թ տարի գործեցաւ. սկսեալ 'ի իմ'ի 1228
 [Թուէն: Աւ որքան հրաման եղև 'ի
 [Թագաւորէն զնալ զօրացն պարսից 'ի
 վերայ նոցա, այսինքն բնակեւոցն 'ի
 քաղաքն Ամախու և Գանջայու և
 և 'ի շրջակայս նոյն, և խանսն որք նրս

տէին անդ. որքան ջանացին ընաւ ո՛չ
ինչ կարացին դիմակայիլ՝ մանաւանդ
Թէ յաղթայարեալ կորացան առաջի
նոցա. որպէս և Հասանալի խանն Շա-
մախու. Ժ և Ե՛ն զօրօք զնաց մինչև
ի սահմանս նոցա, և նոքա ՚ի յառա-
ւօտու պահուն յանկարծօրէն հասին ՚ի
վերայ նոցա և զյոլով մասն զօրացն
կտորեալ, զխանն և սպանին՝ և մնա-
ցեալքն փախստեայ դարձան: Լ.ՅԼ և
ասպատակելն Շաքոու. () զուրու-
խանն Ղանջայու ել ընդ առաջ նոցա
և ընդ կրունկս փախստեայ դարձաւ, և
եմուտ ՚ի գանջայ: Լ.ՅԼ և Քիչի խան
անուն ոմն իշխօղ Շաքուայ սուղ ինչ
Ժամանակ ընդդիմացաւ նոցա, զնա և ս
սպանին: Եւ ի վերայ այսր Թմի ազ-
գըս այս Ժպիրհ առաւել ևս համար-
ձակեցան և սպա ձեռն ամբարձին ՚ի
վերայ երկրին Ղախեթու՝ և ազգին
վրաց. որ և նախ քան զայս քանիցս
անգամ ուժգնութիւն բախեալ էին լէ
միմեանս, և հեղումն արեան ո՛չ սա-
կաք արարեալ երկոցունց կողմանց.

որպէս և Վամաղուլի խանն կախէթու
 միանգամ և երիցս փախուցին ՚ի պա-
 տերազմէ՝ և աւարի առին զմմ կահ և
 կարասի հորա, և այսպէս յառաջ կա-
 զալով ամ յամէ աւերեցին զմմ երկիրս
 հորա, մինչև ՚ի հայրենի թագաւորա-
 հիստ տեղիսն իւրեանց և եպիսկոպո-
 սարանն ՚ի բաց թողեալ ՚ի յամուրս
 թուշայ լերանցն ելին. և սոյին այս-
 պէս և այսքան ժպրհեւոյն միւս ևս
 գոյպատճառ զոր այժմ գրեցից: Քան-
 զի յերկրին Շրուանու ՚ի նահանգին
 դապալու գոյ իշխանութի ինչ ազգի
 միոյ մահմետականի զոր մէլիք անուա-
 նենն ՚ի գիւղն դուրթաշին կոչեցեալ
 զարասու անուանել տեղին: Աւերելի
 թէ սոյին եղև ոմն մէլիք զոր մէլիք
 մհամատ ասէին. այր հանձարեղ և
 բախտիւն յաջողակ՝ և յոյժ ազահ քան
 զյուդոյ, և անյագ քան զտզրուկ. սա
 բոլոր երկիրն զապալայու ՚ի բուռն
 հառ մաղթայիւ, ՚ի խանէն շամախու:
 Աւերկիրն էր բարելի և շէն և մար-
 դաշատ, թէ հայ ազգօք՝ որ ՚ի դա-

րաբաղու երկրէն ժողովուրդք յոլովք
 անցեալ էին յերկիրն այն աւելի քան
 զտեղականսն. և թէ այլ ազգօք՝ որ
 բնիկ ՚ի յերկրէն են. յորոց պէսպէս
 հնարիւք մէլիքս այս ժողովեալ մթե-
 րեաց գանձս յոլովս և սաստիկս ոսկոյ
 և արծաթոյ՝ և բռնացաւ ՚ի վերայ
 ամենեցուն. յորմէ վշտացեալ ամ ոք
 տրտունջ եղէն զնմանէ՝ որպէս և հայ
 ազգն պօղբրուն ժողովեալ ՚ի դուռն
 խանին և ազդ ևս արարին արքային:
 Այլ ոմն Ռարսեղ անուն քահանայ որ էր
 բնիկ զարապաղու յերկրէն խաչինու, և
 ՚ի յազգէ մէլիքաց էր անդ՝ որ ընդ
 գնալոյ ժողովրդեանն սոքա ևս ազգաւ
 գնացեալ էին՝ և զսօկու թլու գեղն ու-
 րոգ շինեալ և բնակեալ. որ և քան
 այն այլ առաւել ոչ գոյր ՚ի մէջ գիւ-
 ղորէիցն զսա առեալ յղեցին յ՝ սպա-
 հան ՚ի դուռն արքայի զի ՚ի վերայ
 ինքեանց արասցէ զիշխանութի մէլի-
 քութե ազգին հայոց. որ անդ իբր գո-
 լով յազգէ մէլիքաց, որ և գնացեալ
 ըստ կամաց իւրոց առեալ հրաման

յարքայէ եկն՝ բայց ոսոխն իւր բուռն
 էր ոչ կարաց ընդ դիմագրաւել։ այլ
 կաշառօք կուրացոյց զաչս բռնաւորին
 շամախու և ոչինչ արարին զբանն ի
 ըիցոյն, Վսլա ոխս կալան ընդ նմա
 մեծամեծքն շամախու. այլ և ՚ի խա
 նէն ապստամբեցան, և գնացին առ թա
 գաւորն զխանն ձգեցին իշխանուէ, և
 զմէլիբէն տրտնջեցին առ թագաւորն
 եթէ յուրով գանձս ժողովէլ է և կամի
 ապստամբիլ ՚ի քէն, և արար Տրաման
 զամ ինչսն զգայուն և շարժուն որ
 ինչ և իյէ ՚ի գիր ձգել, և առնուլ
 թագաւորական՝ և ինքն իւրայնովք ՚ի
 բանտ արկանել. որ և արարին իսկ։ Այլ
 եկեալ դահլիճք արքայական ՚ի գիր և
 դաւթ ձգեցին զտուն և զինչսն մէլի
 քին. և զինքն ընդ եղբօրն որոյ անունն
 ասմատ կոչիւր կապանօք տարան ՚ի
 քաղաքն շամախի, և արկին ՚ի բանտ
 ամիսս ինչ, և դարձեալ արձակեալք
 անտի կրկին կարգեցան իշխանութե
 իւրեանց։ Վայց ինչք սոցին զոր առին
 յարքունիս ասէին զթիւ ոսկոյն և ար

ծաթոյն լինիլ իբրև հիւ թուման, զատ
 ՚ի յայլ կահեց և կարասեաց, և չորքոս
 տանեաց և մլքերաց, որոց ոչ գոյր
 թիւ. քանզի ասէին լինիլ սմա ջրագաց
 Էճ. տինկ որ գպրինծն զտեն Էճ. քում
 և մաջինակ որ զապրիշումն քաշեն Էճ.
 գեաք և առուք զոր արխ ասեն ՚ի վր
 արարից և արմտեաց երկրագործուէց
 յովովք, և այլն մտօք նկատեսցես
 փարթմութե առնաւ Ղարձեալ զկնի
 սակաւ ամայ անցելոց ՚ի վերայ այսր
 ամի հիւսէին անուն ոմն խան շամա
 խու՝ կրկին ըմբռնեաց զսոսա երկոսին
 եղբարսն հրամանաւ շահին և գլխա
 տեաց. և ապա ՚ի ձեռն առեալ զերե
 սին որդիս նորա՝ զոր Փէյթար,
 Իբրահիմ, և Ղասում ասէին. և յոյժ
 չարչարանօք, և խոշտանկանօք ետ հա
 նել և զմնացորդս ընչիցն, զոր ասէին
 Ինու թուման. այսքան ևս այժմս առին
 և թողին զնոսա Ղսպա փէյթար ան
 ուանեալն գնաց առ շահն և առեալ
 զմէլիքութե կն ՚ի տեղի իւր, և վարէր
 ըստ հայրենի սովորութե. որ և զկնի

չորից ամաց միւս ևս Հիւսէին անուն
 խան շամախու ետ գլխատէլ զիէյ
 քարն 'ի տան իւրում, և ապա զտունն
 զկանայս և զորդիս և զամ ինչսն իբ-
 րեւ 'ի գերութի վարեալ ածին 'ի
 շամախի, զկնի որոյ վննեալ և որոնել
 զամ զոր ինչ և ունէր զայն ևս առին
 և արարին արքունիս. որ և զՏամար
 ընչից սորին ևս ասացին գոլ աւելի
 քան ին թուման. բայց եղբարք սո-
 րին իբրահիմն և զասումն փախստեայ
 գնացին առ ալիսուլտանն վերոյ յի-
 շեալ. և անտի անցին յայն կողմն լե-
 րինն առ մեծամեծսն ազգացն այնոյնիկ
 լաղկեաց. զի որպէս ասեն երկու կը-
 րօնս ունիլ մահամետականաց՝ ոմանք շի-
 այք կոչին՝ որ են պարսիկք և զզըլ-
 պաշք. և ոմանք սունիք ասեն՝ որ են
 օսմանցիք. և այս լեռնականք, և ա-
 դուան ազգն զանտահարու, և օղպէկք,
 և պուխարացիք, և արաբացիք, և այլ
 յուրվք որք ընդ տիեզերս կան կը-
 նիւքս այս. և վասն այն գնացին սոքա
 առ լաղկիսն, վասն զի ընդ նոսա միա-

կրօնք էին, և ասէն թէ բոկոտն, և
 բացազլուխ շրջեցան 'ի դրունս նոցա
 վասն նախատանաց իւրեանց զոր կրե-
 ցին 'ի ձեռաց շիայիցն. քանզի այսպէս
 է սովորուի տեղոյն: Աւ այսպէս շըր-
 ջին նոցա 'ի նախանձ դրդեաց զնո-
 սա, և չարացան քան զգազան կատաղի.
 և յոյժ ամօթ համարեցան ինքեանց
 այնպէս լինիլն նոցա. և ձայն տուեալ
 միմեանց միաբանեցան և խրախուսեւ
 ժողովեցան 'ի մի վայր բիւրք բիւրուց,
 և հազարք հազարաց. քանզի միշտ լը-
 սէին ասպատակ յայտմ կողման եղելոց
 լազկեացն զոր նախ յիշեցաք, և նոքա
 ևս խորհեալ էին գալ և խառնիլ 'ի
 սոսա. որպէս և անցեալ ամին Սուր-
 խայ անուն գլխաւոր նոցա եկն մինչև
 'ի վրացտուն, անցեալ 'ի ներքոյ կա-
 խէթու և տփխիսու ասպատակեաց ըզ-
 գաւառսն զոր սովխէթ և դումնախ
 ասէն: Ասկ այժմս սակս վերոյ ասա-
 ցեալ պատճառին 'ի ռճհա թուին օ-
 գոստոսի տասն, գրոհ տուեալ առ հա-
 սարակ միահաղոյն ազգս այս լազկիք

Թմ գլխաւորօք իւրեանց որք էին այս
 սոքիկ, նոյն վերոյ ասայեալ Սուրխայն
 Շամխաւն, Լամին, հաճի Ղուվուլթն,
 և Լիսուլտանն, Թմ զօրուլթք իւր
 եանց եկին ՚ի վերայ քաղաքին շամա
 խու, և յաւուրս ուլթ սաստիկ կուուե
 ցան, և ոչ կարացին առնուլ այլ և
 համբաւ ևս եհաս առ նոսա ՚ի հե
 տուստ իբր թէ յոմանց յետագայեց իւ
 րեանց աղմկեալ իցէ երկիր նոցա. վնյ
 յանկարծակի ՚ի գիշերի մի յետս դար
 ձեալ դարձան ՚ի տեղիս իւրեանց:
 Եւ ապա քաղաքացիքն շամախու ըս
 կսան ամրացուցանել զկողմունս քաղա
 քին ցանկով ք խորագունիւք, և շրջա
 պատ որմով ք: Եւ յլ և զօրք ևս հա
 սին աստի և անտի. (նյ գանջայու և
 զարաբաղու և մղանու.) այլ հրամանաւ
 շահին եկն նոր խան քաղաքին որոյ
 անուն էր Հիւսէին խան ագուլեցի:
 Եւ զայն ամն պահեցին զքաղաքն մին
 չև գալ միւս ամին ՚ի նոյն ժամանակն
 և ՚ի նոյն ամիսն: Ղարձեալ եկին վե
 րոյ յիշեալ լեռնականքն առաւել քանս

զառաջինն յոյժ ամբօխիւք, և պատեա
 րազմեցան ուժգնութիւն զաւուրս երկու
 տասան. և ապա առին զքաղաքն շա
 մասի 'ի քաղաքն թուին հայոց, օգոստոս
 ամսոյ, 'ի սուրբ Թադեոսի պահոցն յա
 ւուր 7 շաբթի: Այլ եղև այսպէս առ
 նուրն՝ քանզի որպէս յառաջն ասացաք
 երկու կրօնս ունիլ մահամեծականաց
 այսինքն շիայք, և սունիք. և բնակիչք
 յայսմ քաղաքի ընդ կիսու էին, այլ և
 յովովքն էին սունիք. վասնորոյ 'ի սա
 բու թօրփաղ անուանեալ կողման բը
 կիչքն. 'ի գիշերի բացին զկողմն իւ
 բեանց, և 'ի ներքս առին 'ի զօրացն
 թշնամեաց. և ի լուսանալ առաւօտուն
 ինքեանք ևս խառնեցան ի նս և ետուն
 'ի ձեռս զքաղաքն. Այլ մտեալ 'ի ներքս
 լազկացն սուր 'ի գործ արկին 'ի վր
 զղկաշ մահամեծականացն. և զինչ ասա
 ցից սակս աղետիցն. և արեան հեղմանցն
 որ իբրև զգետ հոսէին 'ի մէջ շուկա
 յիցն և ութ հարիւր այր 'ի գլխաւորաց
 քաղաքին և 'ի մեծամեծացն փախու
 ցեալ և մտեալ էին 'ի մամն իւրեանց.

որ 'ի մէջ քաղաքին: Աւ զնոսա անդ
 իբրև զանասունս զենուին միանգամայն
 հատին և սպառեցին զձայն վայոցն:
 Աւ յուրիք 'ի զօրացն պարսից և 'ի
 գլխաւորաց նց փախստեայ զնացին յո՛
 և կամեցան, բայց ինչք, տունք, և ըն-
 տանիք և զաւակք նց գերեվարեցան
 և աւար զնացին: Աւ զխանն Հիւսէին
 ըմբռնեալ պահեցին քանիմի աւուրս,
 և ապա ետուն 'ի ձեռն Խբրահիմ
 աղին եղբօր յառաջ ասացեալ մէլիք
 փէյթարին զոր սպան փոխանակ հօր
 և եղբօր իւրոյ: Խսկ հայ ազգ քրիս-
 տոնեայքն՝ թէ բնակիչք քաղաքին, և
 թէ այլ գիւղորէից՝ ոչ այնքան վնասե-
 ցան կոտորմամբ, այլ սակաւ ոմանք.
 զի խնայեցին 'ի նոսա ողորմութն քն.
 այլ աւարութն ընչիցն ոչ սակաւ եղև,
 նա և գերեվարութի զաւակաց և որդւոց
 նց ոչ և ս եղև: Բանզի գիտել և ս ար-
 ժանէ, յաղազս փարթամոնէ քաղաքիս
 այսօրիկ շամախու. զի 'ի մեծէ **Շա**
 հաբասէն զոր էառ զսա 'ի ձեռաց օս-
 մանցոց 'ի նձէ թուին, մինչև 'ի նձհ

Թիւն. շիւղ մի ոչ էր ստեղիւրէլ յայս
 մահէ, և զի էր պանտար կասպիական
 ծովուն և յամ կողմանց վաճառականացն
 տեղիք բնակուէ, և վաճառի, և շա-
 հաւէտուէ 'ի հնդկաց, 'ի հոռոմոց, 'ի
 ջուղայու, 'ի ըռուսաց, և յամ երկրէ.
 և այսպէս լի էր ամ ստացուածովք և
 գանձիւք. վս որոյ ագահ և անագորոյն
 ազգն այն, մանաւանդ Թէ իշապարոյ-
 քըն կողոպտեալ առ հասարակ մերկա-
 ցուցին. որպէս այր մի անկեալ 'ի ձեռս
 անտծ աւազակաց. և ժողովեալ զամ
 կերպակերպ ինչս ոսկիս և արծաթս.
 բերեալ արտաքոյ քաղաքին կոտորե-
 ցին ուրոյն ուրոյն, և բաժանեալ
 յինքեանս բարձեալ տարան 'ի տե-
 ղիս իւրեանց: Աւ այնքան տգետք էին
 պիղծքն այնքիկ զի ոսկի մի տային հացի
 միոյ և սեխի միոյ: Աւ այսպէս եղև
 առումն ամենափարթամ մայրաքա-
 ղաքին շամախու: Աւ զկնի առման
 քաղաքիս գլխաւորքն Վանջայու, և
 Արևանու ազդ արարին և բողոք բար-
 ձին առ արքայ և ինքեանք գրոհ տուէլ

ԹՎ զօրօք իւրեանց եկեալ հասին 'ի
 Պարտաւ քաղաք աղուանից առ ափն
 կուր գետոյն: Խանն Երեանու ԹՎ
 կողմնակալօք իւրովք, 'սոյնպէս և խանն
 Պանջայու ԹՎ մեծամեծօք իւրովք,
 և այլք աստի բազմութի զօրաց յոյժ
 իբրև երեսնից հազարաց: Բայց ար-
 քայէ ոչ եղև և ոչ եհաս օգնութիւն
 սոցա. քանզի յոյժ տարակուսի կայր և
 զբազեալ էր 'ի պատերազմաց կող-
 մանցն զանտահարու. միայն թէ բա-
 նիւ և թղթով հրամայեաց սոցա առ-
 նել զոր ինչ և կարասցեն: Իսկ մար-
 դախանձ գազանքն այնոքիկ՝ իբրու թէ
 ընդէլք որսորդք, քաջք, և կիրթք
 'ի չարիս իւրեանց, և ահարկադէմք. որ
 զանուն և զձայն նոցա միայն լսելով
 սարսէին և դողային մերձակայք նո-
 ցին, ըստ որում և այժմս նոքա ևս
 հանդարտ և անվրդով առանց աղա-
 ղակի ժողովեալ էին յայն կողմ գե-
 տոյն մեծի՝ և 'ի գիշերի միում լուռք
 անցել էին յայսկոյս. իսկ թուլամորթ
 և կանացի ազգքն պարսից ըստ սովո-

րուլթէ իւրեանց՝ զոր 'ի գեշերի մին-
 չեւ ցառաւօտ խնճոյլութք արբեանն. և
 յառաւօտուն ընդ խոր քնովք անկա-
 նին որպէս զշունս: Աւ ապա լէ լու-
 սանալն և ընդ ձագեղ արևուն յարէն
 'ի պատերազմ, և մինչ սոքա դանդա-
 ղանօք պատրաստեցին զինքեանս, նոքա
 յաղթահարեալ արկին առաջի իւրէնց,
 և կոտորմամբ հասուցին մինչև լեռ-
 նոտնեայքն Արցախու, առ դրդուական
 գետովն՝ և խաչինաձորով: Աւ այս
 պէս կորագլուխեղեալ պարսիցն նան-
 րացան 'ի խորհուրդս իւրեանց. և
 խազիրքն ժողովեալ զկապուտս նոցա
 դարձան 'ի տեղիս իւրեանց խնդութք. 721
 այս գործեցաւ 'ի ռճճ թուին, յաւուրս
 աշնան: Աւ յանցանել ձմեռնային
 սաստկասառոյց գետին, և մերձենալ
 դարնանային քաղցրահոտ շնչմանն որ
 մեզ դառն երևեցաւ, յաւուրս մարտի
 ամսոյն մերձ առ մեծի պասեքի օրն.
 դարձեալ վառեցան 'ի չար խորհուրդս
 իւրէնց, կրկին և եռապատիկ ժողովեցն,
 գնտեցան և միացան իբրև զմարախ՝

բիւրք բիւրուց և հազարք հազարաց,
 ելին 'ի դուռն երկաթի և հասին 'ի
 Շամախի՝ և անտի եկել բնկեցան 'ի
 տեղին ուր երասխ և կուր գետն խառ-
 նին ընդ միմեանս, հանդէպ բերրի
 դաշտին մուղանու: Աւ զօրագլուխ մի
 պարսից զոր Չարխաչի ասէին, և նա
 բանակեալ էր յով զօրօք 'ի յերկիրն
 Տարկուշատայ 'ի վեր նոյն երասխայ,
 նա 'ի լրոյ համբաւոյ սոցա ինքնահա-
 լած եղև իբրև այր ամբարիշտ և 'ի չիք
 դարձաւ 'ի տեղւոջէ իւրմէ: Իսկ հոնքն
 քաջամարտիկ ք և արիւնարբուք եկին
 զառ 'ի վեր գետոյն մինչև 'ի սահ-
 մանս Տարկուշատայ 'ի յերկիրն տի-
 զակայ, և պատեցին զնա զլերամբք և
 զդաշտօք, և կարգ առին զօրէն ոճոյ
 և ինքեանք որպէս բազմահմուտ հըն-
 ձօղք անկան 'ի վերայ նոցա: Աւ զի
 զի էր երկիրն քրիստոնէիք՝ այլ և
 մահմետականօք յովովիւք, և բախե-
 ցան 'ի վերայ նոցա յաւուր մեծի շա-
 բաթուն, և զաւուրս երիս ունայն և
 Թափուր կացուցին ամենալի երկիրն

այն 'ի մարդկանէ և յանասնոյ, կոտոր-
մամբ և գերեզմարութիւն: Աւ անտի
անցին յերկիրն Արարանդու զնոյն և
անդ գործեցին. քայց մէլիքն նոցա
Պաղիբ անուն վուժով ընդ առաջ
յղեաց նոցա արս ոմանս յիւրմէ անտի
ընծայիւք, և զկէսն թափեաց ըզ-
գերին և զերկիրիւր: Աւ անտի եկել
հասին երկիրս խաչինու՝ անաս, և հա-
մարձակ դիմօք. զի բնաւ ոչ ոք ընդ-
դէմ եկաց նոց՝ ոչ սիրով և ոչ բըռ-
նութիւն. այլ առ հասարակ զթիկունս
իւրեանց փոխանակ դիմաց դարձուցին
'ի նոսա, վասն որոյ և դիւբամուտ ե-
ղեն աստ, և զոր ինչ կամեցան զայն
գործեցին զոր ոչ բաւեմ ասել. քանզի
'ի միում աւուր 'ի կարկառ գետոյն մին-
չև 'ի դրդուական գետն և յերկիրն չա-
րաբերդու, միահաղոյն ասպատակ սըլի-
ուեցան ընդ լերինս և լեզաշոտ, նախ՝
զփայտաշէն տունս և զյարկս գիւղորէից
հրձիգ արարին, և ապա արձակեցան
'ի վերայ գերեաց՝ իջուցին 'ի գլխոց
լերանց և հանին 'ի ծակաց վիմաց, և

'ի ներքոյ անտառախիտ և մացառուտ
 մայրից: Աւ ժողովէլ ընդ նոսա զկահ
 և զկարասիս նոցա. ընդ որոց խառ
 նեցին և զհօտս զջոկս, և զջուլիրս խա
 շանց և արջառաց և իմ չորքոտանի
 անասնոց, և միահաղոյն խառնեալ վա
 բեցին զառ 'ի վայր ընդ գետն խա
 չինու. զգերին և զանասունսն ընդ մի
 մեանս խառնեալ էին իբրև զհեղեղ
 յորդ. և որպէս զբանակ մեծ 'ի գնալն
 իւրեանց. զոր և մեք աջօք իսկ նը
 կատէաք. քանզի փախստեայ հասեալ
 էաք 'ի կատար լերինն որ 'ի վերոյ է
 սրբոյ Աթոռոյն Պանծասարայ. և ոտք
 նոցա ոչ հասին առ մեզ: Աւ մեք անտի
 հայեցեալ տեսանէաք զեղեւոցն իրա
 գործութի, և այս ելև 'ի ուճ'հա թո
 ւին, ապրիլ ամսոյ է. յաւուր աշխար
 համատրան կիւրակէին: Աստանօր տե
 սանէ լի է զաղէտ յետամնացելոց, զսուգ
 կոտորելոցն, և զաշխար գերելոցն,
 զկսկիծ մարցն, և զաղէտ գերեալ զա
 ւակացն, զողբումն որբ մնացելոցն, և
 և զաւարառութի ընչիցն, զձայն լա

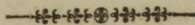
լականացն խառնեալ ընդ վայունն մի-
 ջակտուր արանցն. արդարե զբնուին
 լերանց՝ և կարծր վիմաց փոփոխեալ
 ընդ ինքեանս սգակից ինքեանց առ-
 նէին: Իսկ զօրք թշնամեացն տարել
 զաւարն և զգերին խառնեցին ՚ի բա-
 նակն խրեանց. և չուեալ ՚ի տկոնա-
 կերտու բանակեցան ՚ի վերայ գետոյն
 դրդու, որ այժմ Թարթառ կոչեմք ի
 պարսկականին. ՚ի վերայ կամրջին որ
 զառլի քօրփի ասեն: Աւ ոչ տեւցին
 անդ. այլ և ոչ կարացին այնքան վնաս
 սել երկրին չարաբերդու և պար-
 տայու, որպէս մերոյս: Բանդի նոքա
 յառաջադգած լեալ ՚ի յամուր տե-
 ղիս լերանց իւրեանց ամրացեալք էին,
 մանաւանդ թէ երիտասարդք ոմանք
 ընդ Աիմանային ևս, որ և զբաղումս
 հարին ՚ի թշնամեացն, վասն որոյ զա-
 ւարն և զգերին ձեպով անցուցին ի
 գետն մեծ կուր ՚ի կողմանս իւրեանց.
 և ինքեանք փութացան հասանել ՚ի
 վերայ քաղաքին Ղանձակու: Յայսմ
 վայրի ՚ի սոցանէ վտանգեալ և նեղել

մեծ պարոնն Վալպալիպէկ տէրն չա-
 րաբերդու և Ղայնաղին որ էր թոռն
 Ղարկահղուլի սուլտանին: Վանզի
 փախստեայ 'ի յերկիրն ծարոյ էր, և
 անճարակ լեալ եկն առ սոսա: Աւզկնի
 քանի աւուր զորդին իւր պատանտ
 տուեալ և ինքն գաղտ դարձեալ եկն
 'ի տեղի իւր: Ասկ նոքա գնացեալ
 նստան 'ի վերայ քաղաքին Ղանջայու
 յաւուրս երկոտասան աւելի կամ պա-
 կաս. և ոչինչ կարացին առնել. քան-
 զի 'ի ներքուստ ընդդիմանային քա-
 ղաքացիքն, և մանաւանդ թէ յառա-
 ջագոյն իրազեկ եղեալ վասն սոցին
 գալստեանն, մեծատունք և ջոխք քա-
 ղաքին գնացին 'ի քաղաքն տփխիս առ
 թագաւորն վրաց Ախտանկ գալ
 յօգնուի ինքեանց, և նա խոստացեալ
 էր գալ. և յորժամ մօտ եղեն սուր-
 հանդակք, և պատգամաւորք սոցա մի
 զմիոյ զկնի ընթանային զկնի նորա. որ
 և եկին իսկ խճաւ 'ի վերայ լազկացն,
 և յորժամ եհասնա երկիրն շամքօռու,
 սոքա աստի սկսան սորիլ դէպ 'ի կուր

Կ. Կ.
 Կ. Կ.
 Կ. Կ.

Կ. Կ.
 Կ. Կ. 1722թ.

գետն՝ և այսպէս մի ըստ միոջէ գնաւ
 լով 'ի մէջ երից աւուրց չիք եղեալ
 կորեան 'ի տեղիս իւրեանց և բարձան
 'ի միջոյ: Իսկ Թագաւորն վրաց Ալախ
 տանկ եկն յովով ամբոխիւ աւելի ևս
 քան զխն. և բանակեցաւ 'ի հարաւ
 ոյ կողմանէ քաղաքին գանձակու օգո
 նուԹեամբն քն ւնյ. որում փառք յա
 լիտեանս ամէն:

Ասան Երկրորդ Գուլստեան Թագաւորին
 Վրաց Ախտանէին 'ի Գանձալոյ

Եւ որպէս պատմեցաք զառաջին գա
 լուստ Ալախտանկին յօգնուի քա
 ղաքին Գանձակու 'ի կողմանէ աւար
 առուԹե ազգի լազկեաց որ և զնոսա
 փախստական արար առանց պատերազ
 մի. և ինքն ամսօրեայ աւուրբ նստաւ
 մերձ 'ի քաղաքն: Իսկ քաղաքացիքն
 բանատար եղեն առնա և ասեն ոչ լինէր
 գալուստ լազկացն առ մեզ և յերկիրս

մեր եթէ ոչ ՚ի մերձակայից և ՚ի շրջ
 ջակայ ազգացս որ զմեօք են համակամ
 և միաբան չէին լեալ ի նոսա: Քան
 զի ՚ի սատարելոյ սոցա եկին նոքա վս
 զի միակրօնք և համադէնք և սու
 նիք են: Արդ եթէ դու մեծի շահին
 բարեկամ և սիրելի ես և մեզ կամե
 ցօզ՝ պարտիս և դու զնոսա գերել ա
 ւարել և կողոպտել: Ա և պատճառ մի
 ևս սոցին այսպէս ասելոյն, զի վասն
 գալտեան նորին յօգնուի ինքեանց
 բազում և յուր զրամս խոտացեալ
 էին նմա և ՚ի չտալն իւրեանց զնոսա
 մատնեցին ՚ի ձեռս նորա. և զի էր յա
 ւուրս գարնան ՚ի յամսեանն մայիսի ՚ի
 1722 քաջի թուին, և առ հասարակ վրա
 նաքնակ ազգքն որ և թարաքամայ
 կոչեն որ խաշնարածք ելեալ էին ՚ի
 լերինս և ՚ի հովանոցս և ՚ի խոտաւետ
 տեղիս ըստ նախնի սովորուե իւրեանց
 մանաւանդ թէ փախստեայ խկէին և
 նոքա ՚ի յահէ լազկուն. և այժմ ՚ի
 թելադրուէ գանջեցոց որոց գլխաւո
 րն էր զաւատ անուն խանն հրաման

արարլլ ախտանկն զօրաց իւրոց, եւ լանել
 ասպատակ ՚ի վերայ այնոցիկ՝ յորոց նք
 ասացին. և իսկոյն գուհագուհեղ եղեալ
 միլեկան ազգն վրաց առաւել անողո
 ըրմքան զկովկասայինն. սիւեցան ՚ի
 լեբինս և ՚ի ծորակս և յարձակ վայրս
 երկրի Օսկամու, Շամքորոյ, Պանս
 Զապասանու, Ոսկնապատու, Քուրաքս
 չայու, և Պարտայու, մինչև ՚ի գուլս
 տան գեղն և ՚ի գետն դրդու: Աւթէ
 պէտսպանուի և գերեվարուի ոչ այնքան
 արարին, սակայն զորինչ տեսին աչքնց
 չորքոտանի անասուն. մինչև ՚ի հաւ, և
 ցկատու, և ցշուն. իսկ անշնչից ոչ է
 ասելի զի մինչև ՚ի փայտեղէն, և պըր
 տեղէն, և խեցեղէնն տարան: Աւթէ
 այս այսպէս և զինչ գրեցից սակս պի
 տու և պատուական ընչից և գոյլցն
 ոսկեղէն, և արծաթեղինացն, և այլ
 ազգի ազգի կահուց, և կարասեացն,
 և զի ասելի թէ ՚ի բազմուէ աւարին
 ցմ պղնծոյն, երկաթին, և շորեղինին,
 ոչ բաւէին բեռնակիրք, այլ սայլիւքն
 որ ընդ ինքեանս՝ այնու կրկին ՚ի բա

նակս իւրէնց որ էր մերձ Քանջաու, 'ի
 չօլակ անուանել վայրն: Աւ զայս ոչ թէ
 միայն յառաջ ասացել մահմետակա
 նացն արարին. ոչ՝ այլ լէնոսին խառ
 նել և զամ գաւառս հայոց վերոյ գրել
 յերկրէն միահաղոյն աւարի առին՝ զշար
 ժուն և զանշարժուն. և զի լինէր եր
 բեմն գունդ ինչ զօրացն վրաց դիմէին
 'ի դեօղ ինչ քրիստոնէի և նք քահա
 նայիւք և ժողովրդօք լէ առաջ լինէին
 նոցա խաչիւք՝ շուրջառօք՝ զանգալօք
 և մոմեղինօք՝ իբրև զքրիստոնէի: Ասկ
 վրացիքն 'ի վերայ անկեալ կողոպտէին
 զգետսն, և զեկեղեցին, զգիրք, և զամ
 անօթս, զարս, և զկանյայս, և զամ ինչս
 գեղջն մերկ 'ի մօրէ կողոպտեալ և
 աւարի առեալ գնային. և այսպէս զամ
 գաւառս և զեկեղեցիս կողմանցն գան
 ձակու աւեր և թափուր արարին յամ
 ընչից, և լցին զքանակս իւրէնց. այլ
 զթիւ հօտից և անդէոց, և առջառոց,
 ո՞ կարէ ասել քանզի կարգ և սովո
 բութիւն է նոցա. յամ աւարէ զտասա
 նորդն տալ գլխաւորին իւրէնց. այժմ

ասէին զբաժին նորա 'ի յոչխարաց
 Դե՛ն և յարջառոց, Թ՛ն և զայլն
 մտօք զննեսցես. և զի այս եղև օգուտ
 մեզ գալուստ նորին որ զմնացեալն 'ի
 Ժպիրհ ազգէն լեկաց, ճռաքաղ արա-
 ըին. ագահ, և անյագ, և անողորմազգն
 վրաց: Աւ գիտելի է՝ զի Թագաւորն
 Ախտանկ ինքն այր բարեսէր, եր-
 կիւղած յոյ, և քրիստոնէասէր և անյի-
 շաչար էր որ և յոլով անգամ պատուի-
 թէր և սպառնայր զօրացն ոչ առնել
 այնպէս զքրիստոնէայսն որպէս վասն
 սպանուէ և գերուէ. իսկ նոքա ըստ
 բիրտ և սոպու բարուցն վրաց ոչ ան-
 սային, և ոչ լէին հրամանի գլխաւո-
 ըին իւրէնց: Աւ սոքա զայս արարեալ
 և ապա դարձան 'ի տեղիս իւրեանց.
 և մնաց երկիրս մեր անտերունջ, և
 անգլխաւոր և սկսան մարդիք իւրաքան-
 չիւր զհաճոյս կամաց և մտաց իւրէնց
 առնել: Աւստի և իմ տեսեալ զայս և
 նկատել զի աւարտ իթին ոչ գոյ նշան
 խաղաղուէ, որ և էի 'ի մէջ բանակին
 Ախտանկայ՝ ընդ նոսին և ես ուղղե-

ցայ գնալ յերկիրն վրաց որ և գնացաք
 իսկ. և յուղի անկէլ 'ի գանջայու 'ի
 ԽճՀԻԹ Թուին, մայիսի ամսոյ ի ըմտաք
 'ի Տփիսիս քաղաքն՝ մնալով անդ աս
 միսս չորս. և 'ի մտանել աշնան յամ
 սեանն սեպտեմբերի սկսաւ կրկին
 դառնալ 'ի գանջայ վախտանկն, այսու
 պատճառաւ. Բանզի 'ի նուազիլ միան
 դամայն և 'ի ստորանկանիլ Թագա
 աւորու Թեանն Պարսից զոր յապայն աս
 սասցուք զորպիսուն իրին, առաւել և ս
 քարձրացան Թշնամիք նորին մանաւանդ
 Վայսերքն մեծամեծք և ինքնակալք
 ըռուսացն ասեմ՝ որ մոսկովու Պետրոս
 Թէւորն և հոռոմոց կոստանտնուպօլէց
 տիրօղ իսմայէլացին. սք իւրաքանչիւր
 դիմաց սկսան զօրս յարուցանել 'ի վճ
 երկրին պարսից. զի ըռուսն օգնել կա
 մէր Թագաւորին Պարսից. իսկ հնամցին
 առնուլ ջանայր յինքն, ասելով որով
 հետե այլք կամին տիրել կողմանցն այ
 նոցիկ, ինձ անկէ առնուլն վն զի յառաջ
 մէ մեր էր երկիրն ատրպտկանի. Սակս
 այսց պատճառի սկսան երկուց կողմանց

պատգամս յղել առ Թագաւորն վրաց
 վախտանկն. մինն ասելով յիմ կողմն լէր
 և ինձ հնազանդեա. և միւսն Թէ հաւաս
 տակից իմ ես պարտիս ինձ անսալ և ա
 ուիս գալ քանզի պայման ուխտի և ժա
 մադիր եղել էր Թագաւորն Պետրոս
 առ վախտանկն զի յայսմ աշնան 'ի մուտն
 հոգտեմբերի ինքի ին 'ի քաղաքն շամա
 խի հասել և զնա անդ 'ի պտրաստի գտա
 նել պարտէ: Յայսմ նուագում Թագա
 ւորն Պարսից որ հանդերձել էր անկա
 նել 'ի գահոյից և 'ի բարձրուէ իւրմէ,
 փու. Թանակի հրովարտակ մի հասոյց առ
 վախտանկն եթէ քեզ ետու զամ իշխա
 նուի կողմանցդ գանջու, և ամատրնտ
 կանի. և զքեզ կարգեցի գլուխ և սպա
 րապետ ամ իշխեցողաց կողմանցդ այ
 դոցիկ. վասնորոյ շէշտակի զօրս գու
 մարել գայես 'ի գանջայ և պահակալել
 զգուշասցիս կողմանցդ այդոցիկ 'ի
 Թշնամեաց մերոց. զայս հրաման և 'ի
 նմանէ ընկալեալ Սախտանկին մը
 տախոհ եղեալ 'ի սենեակ սրտի իւրոյ
 այսպէս, եթէ ահա ստիպիմ 'ի յերկուց

ինքնակալացս որ և հարկէ զհրաման
 միւսոյն կատարել: Արդ հոռոմայեցին
 այլահաւատ և օտար գոլով ՚ի մէնջ
 կամի բռնութի տիրել երկրի մերում:
 Ասկ կողմս այս՝ զի մինն բուն տէրն
 մեր է այսինքն պարսից թագաւորն,
 և միւսն հաւատակից մեր և բրիս-
 տօնեայ կայսրէ, մանաւանդ թէ հզօր
 զօրութի: Արդ դիմեալ գնացից ՚ի հը-
 րամանս նոցա և յորոց ՚ի նոցանէ յա-
 ջողեսցի զհրամայելն՝ զայն՝ կատարեցից:
 Աւ իսկոյն հրաման եհան զօրս գու-
 մարել և վաղվաղակի ժողովել զբազ-
 մունի զօրաց ազգացն վրաց և հայոց և
 ոչ ոք եթող զոր ոչ եբարձ ի իւր-
 ւնդ որոց և զիս էառ բերել զի գնալն
 մեր անդ մինչև ՚ի դարձս այս սիրով
 ընդունէր զմեզ և զուճիկն մեր ՚ի
 յինքենէ էր հրամայեալ և ելեալ ՚ի
 տիսիսու անբաւ ամբօխիւ զոր որբա-
 նունն անյայտ գոլով մեզ ոչ կարացաք
 գրել և եկեալ հասաք ՚ի կամուրջն
 կոտորած զոր անդքօրիի ասեն յաւուր
 տօնի սրբոյ խաչին: Աւ ապա աստ յայ-

սըմ աւուր յառաջ կոչել զիս հրամա-
 յեաց նախ քան զինքն յառաջ ընթա-
 նալ յերկիրն մեր զարաբաղ և զհա-
 յաղուն զօրսն որ գումարեալ կային
 անտ ՚ի ձեռն մէլիքներաց և զՔ զԸ
 խաւոր եղեալ երիտասարդացն որոց
 անուանք էին Աւան, Երուան, Եւհ-
 նի, և Սարուխան. որք սոքա հարիւ-
 րապետք և իւզպաշիք կոչէինս Սոքա
 լէ մէլիքներացն զարաբաղու. զինի ա-
 նջին դառնալոյն վախտանկին և խախ-
 տելոյ իշխանուէ պարսից միաբանեալ
 ընդ ինքեանս զսմ քաջասիրտ և արիա-
 կան և զօրեղ մանկունս և երիտասարդս
 տանս աղուանից, ըստ ինքեանց կազ-
 մեալէին զօրս բազումս աւելիքան զեր-
 կոտասան հազարս Աւամբացեալ յա-
 մուր վայրսն արցախու. և այսպէս բա-
 զում արիունս ցուցեալ յերկրիս մե-
 ռում, որոց պատմութիքն յառաջակայսդ
 յաճախազոյնս գտցեսու Այթմն լու-
 ւեալ սմա զսոցանէ շեշտակի ձե-
 պով յղեաց զմեզ, վասն առ ինքն
 ածելոյ զնոսա կազմ զօրօք Աւ

ըստ հրամանին եկեալ մեր յարդարե-
 ցաք զնոսա ըստ օրինի զօրաց ի շխանաց,
 վասն զի անվարժք էին զինուորական
 սպասաւորուէց. և այսպէս բուլանդա-
 կեալ զամ: Իբրև զտասն հազար արս
 ընտիրս և սպառազէնս. ընդ որոց և
 զդասս քահանայից և պաշտօնէից մերոց
 առեալ մեծաւ ճոխութե և խնջոյիւք
 համարելով նորնորոգեալ զի շխանուն
 հայոց, և գնացեալ ի ջաք մերձ ՚ի քա-
 ղաքն Պանջայ չօլականուն վայրն յա-
 ւուրս Գ: Քանզի և Թիւորն Ալախ
 տանկ բնակեալ էր յայն կողմ քաղաքին
 ՚ի վր ջրոյն որ զօչ զարի գետ և զա-
 րա արխ ասեն, և զկնի երից աւուրց
 ապա հրաման արար գնալ առ ինքն:
 Ար և ելեալ գնացաք, և ՚ի մերձենալ
 քանակի նորին. ինքն իսկ հրաման ար-
 ար զօրաց իւրոց ընդ առաջ լինիլ
 մերայնոցն իբրև ողջամբ լուսնէ զնո
 Աւայսն մեծաւ շքով հանդիպիլ միմեանց
 երկուց կողմանց զօրացն. և իբրև զօ-
 րէն սատերազմի ռազմկարգէլ ճակատ
 առ ճակատ, և քաջամարտիկ մանկունք

մերոցս դիմաց յնձ խաղայել ճախր
 առել քաջընթաց երկվաքօք, և զինա
 կազմ զրահիւք պարելին յահդիման
 ճակատուն. և ՚ի ձայնէ հրացանացն
 որոտայր և թընդայր վայրն այն, և
 փոշեխառն ծուխ նորին, իբրև զկայ
 ծակնափայլ ամպ արդեւ զճառագայ
 թըս արեգականն մինչ զի զմիմեանս
 հազիւ տեսանէաք: Աւ այսպիսի խը
 ռախուք հասեալ իջաք մերձ առ
 բանակի նոցին. զոր տեսել Սախտանս
 կին այսպիսի յառաջադիմունի մերայ
 նոցս ցնծացաւ ՚ի հոգի և ՚ի մարմին իւր:
 Աւ նոյն ժամայն յղեալ կոչեաց առ
 ինքն զմեզ և զգլուխ կարդեալ տղայսն
 և զմէլիքսն. և յորդորական բանիւ յու
 սադրեաց, և զօրացոյց ասելով՝ այ
 սուհեան զօրասջիք և քնջ լերուք
 իբրև յորդիս դօրուն և յուստեքէ
 և յումէքէ մի երկնչիցիք զի ահա հա
 սեալէ ժամանակ փրկուեք թիստօնէից:
 Աւ դարձուցեալ զբանն առ մեզ և
 յոյժ շնորհակալ եղև ՚ի մէնջ. և ՚ի
 վաղիւն զամենեսեան զգլխաւորսն խի

Լայեաց՝ և այսպէս մնացաք առ նմա զա-
 ւուրս իբրև զԻեւ: Աւ պատճառ սորին
 այսպէս սէր առնելոյն ընդ մեզ այսէ
 առաջինն՝ զի բնական սէր ունէր ընդ
 ազգիս հայոց. և ոչ այնքան հաւատայր
 ազգին իւրոյ վրաց զոր միշտ նենգա-
 ւորք, և խորամանկք են. վասն այն կա-
 մէր այս զորս մանաւանդ ազգս հայոց
 իւրն սեփհականացուցանել որպէս
 տիփլիզեցիք: Աւ երկրորդ՝ զի յատկա-
 ցեալ և ստուգեալ էր գալուստ մեծի
 կայսերն ըռուսաց Պետրոսի և կամէք
 հայ և վրացի զորօք ճոխ և շքեղ ընդ
 առաջ ելանել նմա: Բայց զկնի յորով
 ակն կալուէ և սպասաւորելոյ համբա-
 ւոյ գալստեան նորին մեղք մեր յա-
 ռաջընթաց եղև քան զնա. զի եկն
 եհաս ՚ի դուռն երկաթի իմ Պարսպանտ,
 և բնակիչք տեղւոյն ինքնակամ յօժա-
 ըութք ետուն զամուրն ՚ի ձեռս նորա,
 բայց ոչ գիտեմ վինչ պատահումն եղև,
 ոմանք ասացին զի ՚ի հիւանդուէ և
 այլ պատահարոց վնասս յուրովս եղև
 զօրուն, և կոտորումն ձիոց վասն անըն-

դելուէ նոցա օդոյ եղանակի երկրին,
 այլ և նաւաբեկուի ևս լեալ զինուց
 քն ջապատանից, և ռոճկաց զօրուն,
 և այլք այլ իմն պատճառս ասացին:
 Օ ինչ և իցէ անդի եղև դարձ նորին
 Թողեալ զօրս յոլովս անդ պայմանեալ
 ՚ի դալ միւսոյ ամին դարձել դառնալ
 և ինքն չողաւ յերկիր: Աւ զայս լուեալ
 Ասխտանկ սա ևս սկսաւ դառնալ ՚ի
 տեղի իւր, զի ՚ի սոյն նուագում համ-
 բաւ ևս եհաս ՚ի դրանէ Թագաւորին
 պարսից Թէ զքաղաքն Ասպահան,
 Հասն և զօրք իւր ՚ի ներքս փակեցին և
 մերձ են ՚ի յառնուլ: Այլ և զկնի իւր
 սուրհանդակք ևս հասին եթէ ասա
 ՚ի հին Թշնամեաց քոց կամին յառնել
 ՚ի վր տան քաղաքիս քո՝ փութահասկի
 պարտիս հասանել այսր: Յաղագս որոյ
 վաղվաղակի յարուցել դարձաւ ի կրուն-
 կըն և սուղ ինչ պատերազմեալ ի զազա-
 խու երկրին սակս առաջնոյ ինչ քինու-
 իւրեանց, գնաց ՚ի տեղի իւր ՚ի քաղաքն
 Տփխիս: Իսկ մեք անյոյս մնայեալ
 առաջնոյ ասացել յուսոյն դարձաք իւ-

րաքանչիւր 'ի տեղիս մեք և ամրացաք
 'ի լեւինս ուր և դժուարին էր Ռայց
 սակս որպիսուէց Ալախտանկին, դար
 ձեալ կայ մեզ ասել սակաւ ինչ պատ
 մուի. զի զկնի դառնալայ հորա տա
 կուին բռնաւորն գանջայու, և կախէ
 թու, և երեանու, և պօրչալուին, և
 զազախու՝ 'ի տեղիս իւրեանց էին:
 Սոքա ամենեքեան թշնամիք եղեալ
 ընդ հմա, մանաւանդ ուրացեալն
 Սհամմատղուլի խանն կախէթու որոյ
 յառաջն կոստանդ ասէին 'ի թուանց
 թամրազին, և ()ղուրլու անուն խա
 նըն Գանջայու զոր ազգաւ և 'ի բը
 հուստ թշնամիք էին ընդ ազգին
 Ալախտանկայ, այժմս միաքանեալ առ
 հասարակ զապստամբուի գրեցին 'ի
 Ալախտանկայ առ հոր անսւանեալ
 Շահն թահմազ, քանդի մի 'ի յոր
 դուոցն Շահ սուլտան հիւսէինին թահ
 մազ անուն փախուցին յասպահանու և
 բերել 'ի դազուին արարին Շահ:
 Առ սա գրեցին վասն Ալախտանկին
 եթէ խորհել է զապստամբուի 'ի քէն

Միաբանէ ընդ ինքեան զազգն հայոց և
 վրաց, և դեսպանս արձակել առ Ռաս-
 ֆաւորն, Սուլտան՝ զի եկեալ տիրեսցէ
 աշխարհիս քոյ: Եւրդ՝ զոր ինչ հաճոյ է
 յաչս քոյ հրամայեսցես առնել: Իսկ
 նորաբուսիկ անխոհեմն այն՝ գրեաց
 հրովարտակ եթէ զերկիրն կախեթու,
 և քարթալայ որէ Տփխիս. բոլոր թուս-
 մանօքն վրաց, ետու Ս՝ համմատողու լի
 խանին և զմմ՝ գլխաւորս և զօրս Գանա-
 ջայու, Երեանու, և զայլս և զվերոյ
 գրեալսն ետու օգնական նմա. ահա
 պահանջեմ ՚ի ձենջ զՍ՝ ախտանկն, և
 կամ զգլուխ նորին. վաղվաղակի յղեսս
 ջիք առ իս: Եւ ապա յմմ՝ կողմանց ժոռ-
 ղովեալ զօրաց ՚ի վերայ նորա և նոյն
 ինքն Ս՝ համմատողու լի խանն ՚ի գիշերի
 գաղտ եմուտ ՚ի բերդն ոչ գիտելով
 Ս՝ ախտանկին. և ընդ առաւօտն յանա-
 կարծակի ձգեաց թօփ ՚ի վերայ տանն
 Ս՝ ախտանկին և ասէ. հրաման է Շա-
 հին Ել աստի և գնա: Իսկ նա հազիւ
 թէ զերծեալ էր ՚ի պարսից զոր յա-
 ռաջմէ երդմամբ կոչեցին առ ինքեա

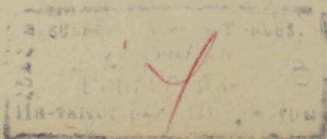
նըս և զամս զի ի խորին պարսկաստան
 յաքսորս պահեցին. և դարձեալ ետուն
 սպարապետութի զօրացն պարսից զամս
 թ. և ապա զիւր հայրենի իշխանութի
 տուեալ հրամայեցին դառնալ ՚ի տեղի
 իւր: Յետ այսորիկ եկել Սախտանկն
 և թէպէտ առ երեսս այլ իմն կերպիւ
 կեայր, այլ լը մտացն խորհրդոյ՝ զլջումն
 սրտին յայտնիէր յաչս ամենեցուն. վս
 այնորիկ յոյժ ատելիք էին նմա պարս
 սիկք և նք նմա թշնամիք. այժմս ՚ի
 յօրինել ՚ի վերայ նր պատերազմն, և
 նա ժողովէց զզօրս իւր մանաւանդ ըզ
 քաղաքացիսն, զհայազուն քաջամարտիկ
 զօրականսն, որք զհոգիս և զօրդէս, զինս
 չըս և զանձինս եդեալ էին ՚ի վերայ
 նորա յօժար սրտի. և սկիզբն արարին
 զպատերազմն յնջներբորդէն դեկտեմ
 բեր ամսոյ մինչև ՚ի տօն սրբոյ Օտտ
 կին: Սախտանկն վրացի և հայ զօրօք
 իսկ Սհամմատղուէին պարսկօք զինչ
 այլ գրեցից սակս աւերութե և գե
 րուէ և սպանուէ երկրին այնմիկ, այլ
 զի առաջինն այն եղև աւարտ իրին որ

զզօրսն պարսից յաղթահարեցին կոս
 տորմամբ և փախստական առնելով. և
 զնոյն ինքն զՍ՝Տամմատղուլին զատ ՚ի
 զօրացն միայն գտնել հալածելէին մերձ
 ՚ի հասանել՝ և նա երասանակ երիւ
 վարին ուղղեալ էր առ գետն կուր ՚ի
 ներքոյ քաղաքին Տփխիսու: Աւայնպէս
 երիվարաւն արկեալ զինքն ՚ի գետն.
 և ՚ի լող անցեալ յայնկոյս գնաց յեր
 կիր իւր ՚ի կախէթ. բայց ոչ կասեցաւ
 և ոչ դադարէց ՚ի չարուէ զի որպէս
 զհուր վառեալ էր ՚ի չար նախան
 ձուն, և երկրորդ յուրոյ զգեցեալ էր
 զհայրն իւր զստանայ: Քանզի գը
 նացեալ իսկոյն ընդ իւր միաբանե
 ցոյց զաղզն լազկեաց և իմ կովկասա
 յին լեռնաբնակքն՝ (զի ահոյուսացաւ ՚ի
 կողմանցն պարսից) և ընդ նոսա ուխ
 տեաց այսպէս. եթէ սատարիցէք ինձ
 և օգնիցէք, և ձերով օգնականութի
 և զօրութի առից զքաղաքն Տփխիս,
 ձեզ տաց որ ինչ գտանիցի ՚ի նմա
 ոսկի և արծաթ կերպասեղէնն, կտա
 ւըն, և բրթեղէնն, պղինձն, եր

Կաթն, և անակն, միանգամայն և
 գերին որ 'ի նմա գտանիցէք: Աւ 'ի
 վերայ այսր ամենայնի ըստ մարդա-
 թուի ձերոյ ամ մարդոյ ք թուման
 ևս յինէն տացից. միայն թէ մեծ նա-
 խանձուս իմոյ զվրէժն առից: Օայս
 լուեալ 'ի նմանէ կիրթքն 'ի չարիս,
 և աշխարհակործան մոլեկին լեզէօնն
 սաղայէլի. զի այսպիսի աւետիս ետ
 զօրապետն իւրէնց և յոյժ զուարճացան
 'ի սիրտս իւրեանց և խոստացան կա-
 տարել զկամս նր: Աւ վաղվաղակի 'ի
 մի վայր ժողովեալ բազմութի յոյժ
 վայրենաբարոյ ազգացն լեռնական
 պարպարոսացն հանդերձ գլխաւորօքն
 իւրեանց զոր Ալիսուլթան և իսմի
 ասէին և այլք ոմանք: Աւ զերիս բա-
 ժանեալ զզօրս վիճակաւ ելին 'ի վր'
 ամենափարթամ քաղաքին Տպխոս
 որում 'ի բազում ժամանակաց ցան-
 կային, և յանկարծ իմն եկեալ պաշա-
 րեցին զքաղաքն: Քանզի զօրք Ախ-
 տանկին ցրուեալք էին և ինքն ան-
 հոգ կայր, և յաւուրս ինչ դիմակայեալ

և ետես զի յուստեքէ՝ ոչ եհաս օգնու
 թիւն այլ և ոմանք ՚ի գլխաւորացն
 վրաց և մեծամեծաց յետս չոգան ՚ի
 նմանէ. որ էր զարաղալխանու Աեօրս
 գի յիրիս թաւն և զաիլանեցիք և ՚ի
 քաղաքէն ոմանք ևս: Օ այս տեսեալ
 Սախտանկին զի յամառելն ոչ օգուտ
 բերէ ինքեան և ոչ քաղաքին: Աւ իւ
 բովի ել արտաքս ՚ի քաղաքէն յեզր
 ինչ: Աւ հրաման ետ գլխաւորաց
 քաղաքին ելանել ընդ առաջ նորա և
 յօժարու թք առնուլ ՚ի ներքս զօրն.
 զի թերևս մի իսպառ աւերեսցեն շնու
 սա և զի զերծցին ՚ի գերութի և ՚ի
 սատակմանէ, վասն զի խնայեաց ՚ի
 քաղաքն քանզի սեփական հայրենիք
 իւր էր: Աւ ինքն գնացեալ ՚ի վեր
 ամբոցաւ ՚ի խորին վրաստան և անտի
 ստէպ ստէպ հրեշտակս և դեսպանս
 առաքէր առ Թադաւորն Ռուսաց զի
 զզօրս հասուսցէ ինքեան ՚ի թիկունս՝
 և ոչ ժամանեաց: Իսկ Սհամամտու
 զուլին յորժամ եմուտ ՚ի քաղաքն հան
 դերձ քաղմութք լաղկեացի և իսկոյն

սկսան որոնել զքաղաքն տան է ՚ի
 տուն՝ և դրան է ՚ի դուռն. այլ և զե-
 կեղեցիսն ամ և զվերնատուն և ներք-
 նատունսն նոցա. և զի ՚ի յոլով ժամա-
 հակաց և այսր անդրդուելի էր ՚ի [Թըշ-
 նամեաց և խաղաղացել ՚ի պատերազմէ
 ամենափարթամ և վայելուչ քաղաքն
 Տփլիսն՝ և որպէս ամենեցուն է յայտ-
 նի բազմաշխատք վաճառականք են
 արք տեղւոյն և փափկասունք և զե-
 ղեցկատիպ կանայք ուստերք և դս-
 տերք նոցա. և ըստ կենցաղոյս քաղա-
 քավարու[թե աննմանք ՚ի բազմաց
 ասլարանիւք զեղապաճուճօք զարդա-
 րեալ, կահիւք և կարասեօք ուռճա-
 ցեալք, և ըստ ժամանակի իշխանուե
 հայոց զամ սպասս և անօթս տանց և
 սեղանոց նոցա զյոլովս փոխանակ
 պղնձոյ արծաթեղէնս և ոսկեղէնս էին
 կազմեալ. իսկ զհանդերձից և զգես-
 տուց զարդուց ականակուր դիպակաց
 մարդարտաշարաց պայծառուի դիտեան
 որչափ որ միտք քո բաւեն: Այլ վն
 եկեղեցեացն շքեղու[թե և պայծառու

Թեան զի՞նչ ասացից. զի յոյժ շքեղա-
 ցուցեալ էին ոսկեղինօք և արծաթե-
 ղինօք և դիպակօք և ամ կահիւք. և
 կարասեօք և անօթեղէն սպասիւք:
 Օ այս ամ գրեալքս ՚ի ձեռն առին
 վայրենի և անագորոյն և ագահութե-
 ճասամբ անյագ գազանաբարոյ և
 տղրկանման ազգն այնքիկ. և կողոս-
 տեալ Թափեցին յինքեանս զբազմուի
 աւարին և զմանկանց և տղայոց կանանց
 և աղջկանց զաչաց զհաճոյսն առին
 ՚ի գերութի, իսկ զխայտառակութեց
 զչափ ո՞ կարէ պատմել. և զաւարին
 զթիւն ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել:
 Բայց սպանութի և այլ աւելի
 գերեվարութիւն ոչ այնքան արարիս.
 վասն զի ոչ եթող խանն, այլ նոքա և
 ոչ նմա լսէին: Բանզի զխոստացեալ
 դրամն խնդրէին. վասն որոյ զծանր
 հարկս էարկ ՚ի վերայ քաղաքացւոցն
 անչափ համարօք իբրև զխն Թուման
 և առեալ զայն ետ նոցա, և արձակեաց
 զնալ ՚ի տեղի իւրեանց:

ՈՒՆՏՐ

